

**SAMARQAND DAVLAT UNIVERSITETI**

**PEDAGOGIKA FAKULTETI**

**MUSIQA TA'LIMI KAFEDRASI**

**“Maktab musiqa ta’limida bo’sh uzlashtaruvchu bolalar bilan  
ishlash metodlari.”**

# **BITIRUV MALAKAVIY ISHLASH**

**Bajaruvchi:**

**K.Tairova**

**Ilmiy rahbar:**

**B. Boltaev**

**Samarqand – 2016**

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS  
TA'LIM VAZIRLIGI SAMARQAND DAVLAT UNIVERSITETI  
PEDAGOGIKA FAKULTETI MUSIQA TA'LIMI KAFEDRASI.**

**MAVZU: "Maktab musiqa ta'limalda bo'sh uzlashtaruvchu bolalar bilan ishlash  
metodlari."**

**BITIRUV MALAKAVIY ISHI**

**Bajaruvghi:**

**K.Tairova.**

**Ilmiy rahbar:**

**B. Boltaev**

Bitiruv malakaviy ishi Musiqa ta'lmi kafedrasida bajarildi. Kafedraning 2016– yil 26–maydag'i majlisda muhokama qilindi va himoyaga tavsiya etildi. ( bayonnomma № 10)

**Kafedra mudiri:**

**E.K.Djalilov**

Malakaviy bitiruv ishi Yak DAKning 2016 – yil \_\_\_\_ – iyundagi majlisida himoya qilindi va  
\_\_\_\_ foizga baholandi. (bayonnomma № \_\_\_\_)

Yak DAK raisi: \_\_\_\_\_

A'zolari: \_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_

**Pedagogika fakulteti , Musiqa ta’limi kafedrasi majlisining 10-  
bayonnomasidan**

**KO’CHIRMA**

Samarqand

Qatnashdilar: kafedra a’zolari

2016 yil 26-may.

**KUN TARTIBI**

«Musiqa ta’limi» kafedrasi 2015 – 2016 – o’quv yilida bajarilgan bitiruv malakaviy ishlarining himoyaga tavsiya etish haqida.

**SO’ZGA CHIQDI : E.K. Djalilov.**

**ESHITILDI:** 2015 – 2016 – o’quv yilida bajarilgan bitiruv malakaviy ishlari bilan majlis ahlini kafedra mudiriE.K.Djalilov. tanishtirdi va quyidagilarni bayon qildi:

2015-2016 Musiqiy ta’lim yo’nalishi bo’yicha bakalavr bitiruvchi kurs talabasi Kumush Toirovaning “Maktab musiqa ta’limida bo’sh uzlashtaruvchu bolalar bilan ishlash metodlari.” mavzusida bitiruv malakaviy ishini yozib tayyorladi. Ilmiy rahbari B.Boltaev.

Talaba mavzu bo’yicha yozgan ishini kafedraga taqdim etgan. Ish yuzasidan ilmiy rahbarning ijobiy mulohazalari ham bor. So’zni talaba K.Tirovaga bersak u o’zining bitiruv malakaviy ishining mazmuni bilan tanishtiradi.

Talaba Toirova Kumush bitiruv malakaviy ishining mazmun–mohiyati haqida gapirib, mavzuning dolzarbligi, o’rganish darajasi, ilmiy va amaliy ahamiyati, amalga oshirilgan ishlar haqida gapirib o’tdi.

Shundan so’ng talabaga Sh.Mustafoev va A.Toshpo’latov savollar berishdi: talaba Toirova Kumush berilgan savollarga javob qaytardi.

Toirova Kumush mavzu bo’yicha chiqishi va savol – javoblardan so’ng mazkur bitiruv malakaviy ishini Yak.DAK ga himoya qilishga tavsiya etish haqida fikr – mulohazalar bildirildi.

## **Ushbu masala yuzasidan kafedra yig'ilishi**

### **QAROR QILDI:**

- 1 «Musiqa ta'limi» kafedrasi Musiqiy ta'lim yo'nalishi bitiruvchi kurs talabasi. Toirova Kumush "Maktab musiqa ta'limida bo'sh uzlashtaruvchu bolalar bilan ishlash metodlari." mavzusida bitiruv malakaviy ishi talabga javob beradi deb hisoblansin va bitiruv malakaviy ishi Yak.DAKga himoyaga tavsiya etilsin.
2. Toirova Kumushning ushbu bitiruv malakaviy ishiga Sam.Du musiqa ta'limi kafedarasi professori A.Ergashev ichki taqrizchi va 1-Samarqand pedagogika kolleji musiqa o'qituvchisi J.Tolliboev tashqi taqrizchi deb belgilansin.
3. «Musiqa ta'limi» kafedrasi ushbu qarorni tasdiqlashni fakultet dekanidan so'ralsin.

**Majlis raisi:**

**E.Djalilov.**

**Kotiba:**

**N.Karimova**

.

## **Malakaviy Bitiruv ishiga ilmiy rahbar**

### **X U L O S A S I.**

Umumta’lim mакtablarining “musiqa madaniyati” darslarida o’quvchilarning qo’shiq kuylash, musiqa tinglash nazariy bilimlarni o’zlashtirish bo'yicha musiqiy qobiliyatlarini rivojlanganlik darjasи dars sifat va samaradorligini belgilovchi eng asoiy omil hisoblanadi.

Rahimov Sobir tomonidan tadqiq etilgan Bitiruv Malakaviy ishida boshlang’ich sinflarda musiqiy qobiliyati sust rivojlangan o’quvchilar bilan ish olib borishning pedagogik – psixologik va metodik jihatlari ilmiy tadqiq etilgan.

Ishni bajarishda talaba musiqiy qobiliyat va uni namoyon bo’lishining nazariy, psixologik, fiziologik xususiyatlarni ilmiy adabiyotlarga tayangan holda yaxshi o’rgangan. Musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirish borasida to’plangan tajribalarni e’tiborga olgan holda ularni yangicha yondashuvlar bilan yanada boytishga harakat qilgan

Ishning birinchi bobida musiqiy qobiliyatni jamoaviy ijrochilik faoliyatida eng muhim o’rin tutishi, musiqiy qobiliyati, xususan musiqiy eshituvi sust rivojlangan bolalar ovozini tonga tushmasligi, ularni kuylash ko’nikma malakalarni egallashlarida jiddiy nuqson bo’lab, jamoaviy ijroni sifatiga salbiy ta’sir etishi amaliy misollarda tahlil qilingan.

Ishning ikkinchi bobida esa musiqiy eshituv turlari, ularni rivojlantirishning o’ziga xos usul, shakl va vositalari va ularni dars jarayonida qo’llash mazmuni, amaliy ish tajribalari misolida yoritib berilgan.

Ishning diqqatga molik jihatlaridan yana biri ushbu ish mazmunida ilgari surilgan fikr – mulohazalar, xulosa va tavsiyalar, tajriba – sinov ishlari natijalari orqali tasdiqlanganligidir.

Fikrimizdan mazkur bitiruv ishi tamoman kamchiliklardan xoli degan xulosa kelib chiqmasligi lozim. Bizning nazarimizda musiqiy qobiliyati sust rivojlangan o'quvchilar bilan ishlashda amaliy mashqlar namunalari bilan birgalikda yanada yaxshi bo'lar edi. Shunga qaramasdan mazkur Bitiruv Malakaviy ishini uni bajarish bo'yicha "Nizom" talablariga mos holda bajarilgan tadqiqot sifatida baholash va himoyaga tavsiya etish lozim deb hisoblayman. Muallifni musiqiy ta'lim ixtisosligi bo'yicha bakalavr darajasini olishga loyiq deb bilaman.

**Ilmiy raxbar:**

**B.Boltaev.**

**Mavzu: “Maktab musiqa ta’limida bo’sh uzlashtaruvchu bolalar bilan ishlash metodlari.”**

**M U N D A R I J A.**

<b>KIRISh:</b> .....	<b>3-7</b>
<b>I.BOB: Umumta’lim maktablarida musiqa madaniyati fanini o’qitishning tashkiliy, metodik va pedagogik asoslari.....</b>	<b>8-15</b>
1.1. Umumta’lim maktablarida musiqa ta’limi mazmuni va mohiyati .....	<b>8-15</b>
1.2. Musiqiy qobiliyatlar rivojlanishi o’ziga xos xususiyatlari .....	<b>15-27</b>
<b>II.BOB: Musiqiy qobiliyati sust rivojlangan o’quvchilar bilan ishlashning pedagogik – psixologik shart - sharoitlari.....</b>	<b>28-42</b>
2.1. Musiqiy qobiliyati sust rivojlangan bolalar bilan ishlashning shakl, usul va vositalari.....	<b>28-42</b>
2.2. Musiqiy qobiliyati sust o’quvchilar bilan ishlashda samaradorlikka erishish tizimi mohiyati. .....	<b>42-46</b>
2.3. Mavzu yuzasidan tajriba-kuzatuvlar tahlili.	
<b>Umumiyl xulosalar.....</b>	<b>46</b>
<b>Foydalanilgan adabiyotlar ruyxati.....</b>	
<b>Ilovalar .....</b>	

## KIRISH

Insonning yoshi, ma'lumoti, millati, kasbiy mehnat faolyatidan qat'iy nazar, uning qalbida ezgu-hislar uyg'otib, kayfiyati, ruhiy holatiga ohangdor, yoqimli va serjilo tovushlar vositasida badiiy-obrazlar orqadi badiiy emosional ta'sir ko'rsatuvchi tarbiya vositalaridan biri musiqa san'atidir. Shuning uchun ham davlatimiz, shaxsan Prezidentimiz I. Karimov tomonidan musiqa san'ati va tarbiyasiga katta hamiyat berilayotganligi beziz emas.

Pedagog olimlarning ta'kidlashlaricha inson bioijtimoiy mavjudot bo'lib, uning ijtimoiy mohiyatini bilim va tarbiyalanganlik tashkil qiladi. Barcha fanlar singari musiqiy ta'limning o'ziga xos spesifik bilimlar va tarbiyaviylik ta'sirchanlik xususiyatlari borki, ularning asosiy ta'sir kuchi va natijasi kishilarni badiiy estetik tarbiyalash, ularda milliy ong, nafosat, madaniyat, tafakkurni shakllantirishdan iboratdir. Bugungi kunda ommaviy axborotlari qo'llash benihoya kuchaygan, chetdan kelayotgan turli yo'nalishdagi g'oyalar, fikrlar, maslaklar, buzg'unchi, da'vat etuvchi, kishilar ma'naviyatiga ta'sir etuvchi soxta san'at bilan yug'rilgan ko'rsatuv, axborot, ma'lumot, xabar, musiqiy ohanlar yoshlar ongiga o'zining ko'proq salbiy ta'sirini ko'rsatayotganligi ham jiddiy muammolardandir. Bu o'z navbatida birinchi galda o'sib kelayotgan yosh avlodni mana shunday yod ta'sirlardan saqlash, ularni eng avvalo o'zimizning boy va bebaho qadriyatlarimzga, adabiyot, san'atimiz, xalqimiznin zlmas musiqiy merosiga qiziqishlarimizni kuchaytirishimizni taqazo etadi. Musiqa inson ongi, ma'naviyatiga tez ta'sir etishi bilan barcha san'at turlaridan keskin farq qiladi. Musiqa san'atining badiiy – estetik tarbiyaviy imkoniyatlari haqida so'z yuritar ekan Prezident I. Karimov shunday ta'kidlaydi: "... agar insonning qulog'i yengil – yelpi, tumtaroq ohanglarga o'rganib qolsa, bora – bora uning badiiy didi, musiqa madaniyati pasayib ketishi, uning ma'naviy olamini soxta tushunchalar

egallab olishi ham hyech gap emas. Oxir – oqibatda bunday odam “Shashmaqom” singari milliy merosimizning noyob durdonalarini ham, Mozart, Betxoven, Bax va Chaykovskiy kabi dunyo tan olgan buyuk kompazitorlarning asarlarini ham qabul qilishi qiyin bo’ladi. ... musiqiy ta’limni yanada rivojlantirish masalalari o’ta muhim ahamiyat kasb etadi.” 1/.

**Mavzuning dolzarbligi** : Bizga ma'lumki umumta'lim maktablarining boshlang'ich sinflarida musiqa ta'limining poydevori qo'yiladi. Bu bosqich yoshlarni musiqa olamiga olib kirishda eng muhim va asosiy shakllantiruvchi bosqich hisoblanadi. Shunga ko'ra boshlang'ich sinfda musiqiy ta'lim – tarbiyaning asosiy vazifasi o'quvchilarning umumiyligi musiqiy qiziqish va qobiliyatlarini o'rganish, rivojlantirish, ularni musiqiy – nazariy savodxonligini tarkib toptirish bilan qo'shiq kuylash, musiqa tinglash, musiqani idrok etish, unga o'z munosabatini bildira olish, xalq musiqa ijodiyotiga qiziqishni shakllantirishdan iborat bo'ladi. Birinchi sinfga kelgan bolalar musiqiy uquvi, madaniyati, kuylash, musiqani qabul qilishlari jihatdan turli darajada bo'lishadi. Bu davrda bolalar moddiy borliq go'zalliklarini his eta olishga, go'zallik va nafosatdan zavqlana olishga, milliy madaniyat, san'at, urf-odatlar, qadriyatlarni o'ziga singdirishga va ularni qadrlashga o'rganadilar.

Boshlang'ich ta'limda ta'lim mazmuni barcha predmetlar qatori musiqiy – estetik tarbiya bo'yicha davr talablari asosida bo'lishini

**1. I. Karimov. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshken, Ma'naviyat, 44 – bet.**

taqazo etadi. Boshlang'ich ta'lim DTS larida musiqiy ta'lim mazmuni xususida shunday talablar qo'yiladi:

- milliy rujni, inson his – tuyg’ularini hamda atrof – muhitni turli musiqiy ohanglar yordamida anglash;
- musiqaning muhim ifoda vositalarini va oddiy atamalarini bilish;
- xalq cholq’u asboblari (rubob, doira, dutor, nay, g’ijjak, shuningdek pianino, akkordeon, skripka) bilan tanishish;
- jamoa bo’lib kuylash va raqs harakatlarini o’rganish;
- nota yozuvi bilan tanishish va amaliyotda qo’llash;
- ommaviy xalq musiqa janrlari haqida tushunchaga ega bo’lish;
- atoqli musiqa san’atkorlari hamda namoyondalari ijodi bilan tanishish:

Bunday oliy maqsadlarni amalga oshirish musiqa o’qituvchilari, tarbiyachilari va musiqa o’qituvchilari tayyorlashga yo’naltirilgan pedagogika institutlari oldiga juda katta ma’suliyatni yuklaydi.

-umumta’lim maktablaridagi musiqa darslari mazmunida faqatgina o’zlashtirish emas, balki o’quvchilar ongini voqyelikka munosabatini rivojlantirish, estetik madaniyatini tarkib toptirish muhim o’rin tutadi.

Boshlang’ich sinflar musiqa ta’limi va tarbiyasi negizida eng avvalo, o’quvchilarni musiqa san’atiga qiziqishini shakllantirish, zaruriy ko’nikma va malakalarini rivojlantirish asosiy o’rinni egallaydi. Bu jarayoni musiqa ta’limida eng nozik va jiddiy bosqich bo’lib, o’quvchilarni musiqiy eshitushi, uquvi, xotirasi, diqqati va amaliy ijrochilik malakalarini sinf kesimida ma’lum darajada tenglashtirishga erishishni taqozo etadi. Bu esa musiqa o’qituvchilari oldiga ayrim musiqiy uquvi (qobiliyat, qiziqish, xotira, slux) bo’sh bo’lgan bolalar bilan qo’shimcha mashg’ulotlar olib borish, o’ziga xos didaktik usullardan unumli foydalanish vazifasini qo’yadi.

Bizning mazkur Bitiruv Malakaviy ishimiz musiqa darslarida aynan musiqiy uquvi bo'sh bo'lgan bolalar bilan individual va differensial guruhlar tartibida ish olib borishning didaktik asoslarini ochib berishga qaratildi. Muammoni musiqa pedagogikasida aynan shu tarzda maxsus tadqiq etilmaganligi tanlangan mavzuning dolzarbligini belgilaydi.

**Tadqiqotning maqsadi:** musiqa ta'limini tashkil qilishning o'ziga xosligi bolalarni musiqiy qobiliyatlarini turli darajada bo'lishligiga ko'ra musiqiy uquvi bo'sh bolalar bilan olib boriladigan o'quv mashg'ulotlari, xususan individual va differnsial guruhlarga bo'lib ish olib borishning nazariy va amaliy asoslarini yoritib berishdan iboratdir.

**Tadqiqot obyekti:** musiqa darslarida musiqiy qobiliyati sust rivojlangan o'quvchilar bilan ishlash jarayoni.

**Tadqiqot predmeti:** musiqa darslarida musiqiy qobiliyati sust rivojlangan o'quvchilar bilan ish olib borish mazmuni.

### **Tadqiqot vazifalari:**

- musiqa mashg'ulotlarini tashkil qilishga oid ilmiy, o'quv va uslubiy manbalarni o'rGANISH;
- Musiqa ta'limi va tarbiyasi bo'yicha ilg'or tajribalarni o'rGANISH, tahlil qilish;
- Soha mutaxassislari, pedagog – olimlar, o'qituvchi – murabbiylar bilan suhbatlar o'tkazish;
- Musiqa darslarini o'tilish holatini kuzatish;
- O'quvchilar bilan individual va differnsial guruhlarga bo'lib ish olib borish samaradorligini aniqlash yuzasidan tajriba – sinov o'tkazish.

**Tadqiqot metodlari:** adabiyotlarni o'rganish, tahlil qilish, kuzatish, suhbat, savol – javob, anketa – so'rov, pedagogik eksperiment, matematik stasistika, xulosalash.

### **Tadqiqotning metodologik asosi:**

O'zbekiston respublikasining “Ta'lif to'g'risida”gi qonuni va “Kadrlar Tayyorlash Milliy dasturi”, Umumiy – o'rta ta'lifning Davlat Ta'lif Standarti va o'quv dasturi, Umumta'lif maktablari musiqa darsliklari, musiqiy ta'lifni milliy asoslarda tashkil qilishga oid meyoriy va dasturiy xujjatlar, shuningdek, pedagogika, psixologiya, san'atshunoslik, estetik tarbiyaga oid ilmiy – uslubiy manbalar.

### **Tadqiqotni ilmiy yangiligi:**

- Musiqa darslarida musiqiy qobiliyati sust rivojlangan bolalar bilan ish olib borish muammosi musiqa pedagogikasida ilk bor ilmiy tadqiqot ishi sifatida o'rganildi.
- Musiqiy qobiliyati sust rivojlangan o'quvchilar bilan ishlashning ta'lif sifatini oshirishdagi ahamiyati asoslandi.
- musiqa darslarida musiqiy qobiliyati sust rivojlangan bolalar bilan ish olib borish jarayonini muvaffaqiyatini ta'mninlashga xizmat qiluvchi ilmiy – uslubiy tavsiyalar ishlab chiqildi.

**Tadqiqotning ilmiy – amaliy ahamiyati:** Musiqa o'qitish nazariyasi va metodikasi fani musiqa darslarida musiqiy qobiliyati sust rivojlangan bolalar bilan ish olib borishga oid nazariy va amaliy yondashuvlar bilan boyitildi.

Ish mazmunida umumta'lif maktablarida musiqa darslarini olib borishda ijodiy foydalanish, shuningdek oliy ta'lif tizimida talabalarni kurs

ishi, Bitiruv Malakaviy ishlarini bajarishlarida. ilmiy maqolalar yozishda qo'l kelishi mumkin.

**Himoyaga olib chiqiladigan holatlar:**

- musiqa darslarida musiqiy qobiliyati sust rivojlangan bolalar bilan ish olib boriladigan pedagogik faoliyatlar mazmuni;
- musiqiy qobiliyati sust rivojlangan bolalar bilan ish olib borishning samaradorligini ta'minlashga yo'naltirilgan ilmiy – metodik tavsiyalar.

**Bitiruv Malakaviy ishining tarkibiy tuzilishi:** Bitiruv ishi Kirish, ikki bob, 5 paragraf, umumiy xulosa va foydalanilgan adabiyotlar ruyxati va ilovalardan iborat.

# **I.BOB: Umumta’lim maktablarida musiqa madaniyati fanini o’qitishning tashkiliy, metodik va pedagogik asoslari.**

## **1.1. Umumta’lim maktablari musiqa ta’limi mazmuni va mohiyati.**

Umumta’lim maktablarida o’tiladigan “musiqa madaniyati” darslari pedagogikaning umumdidaktik nazariyasi va prinsiplari asosida, tajribada sinalgan ta’limiy va tarbiyaviy ishlarni nazariy qismlarini umumlashtirib, amaliyotga taqdim etadi. Shu o’rinda pedagogikaning umumdidaktik prinsiplariga tayangan holda o’qituvchi va o’quvchilar tomonidan amalga oshiriladigan ta’lim mazmuni, ya’ni darsning o’ziga xos xususiyatlari, tuzilishi, o’qitish usullari, o’quvchilar egallashi lozim bo’lgan bilim va malakalar mezonlari, pedagogik yondashuvlar, talablar, ularning yo’nalishlarini belgilab beradi.

Maktab musiqa darslarining asosiy vazifasi o’quvchilarni nafosat olamiga olib kirish, axolqiy – estetik tarbiya berish va shu orqali ma’naviyati yuksak insonlar qilib tarbiyalashdan iboratdir.

1. Musiqa darsi musiqa nazariyasi va amaliy ijrochilik bilan bog’liq turli faoliyatlardan tashkil topadi. Boshlang’ich sinflarda bular musiqa tinglash, vokal – xor mashg’ulotlari, musiqa savodi, bolalar cholg’u asboblarida chalish va ritmik; raqs harakatlarini bajarish elementlaridan iborat.Yuqori sinflarda bolalar cholg’u asboblarida chalish va ritmik; raqs harakatlarini bajarishdan foydalanimaydi.

2. Musiqa boshqa san’at turlaridan o’zining ifoda vositalari, ya’ni “tili” bilan farq qiladi. Agar badiiy adabiyot so’z bilan, tasviriy san’at ranglar bilan, raqs san’ati harakatlar bilan ifodalansa, musiqa esa musiqiy

tovushlarda vujudga kelgan ohanglar vositasida ifodalanadi. Yuqoridagi san'at turlarini ko'rish va eshitish orqali idrok etsak, musiqani tinglash orqali idrok etamiz.

3. Musiqa aniq vaqt o'lchovi bilan bog'langan san'atdir. Shuning uchun ijro etilayotgan musiqa tempiga sozlanib, uning xarakteri, turli elementlarini diqqat bilan tinglamasak uni mukammal idrok etaolmaymiz.

4. Musiqa bolalarga faol emosional ta'sir ko'rsatadi, quvontiradi, o'ylantiradi, fikrlashga undaydi.

Shuningdek, musiqa darsi boshqa fanlar bilan ham chambarchas bog'liqdir. Tasviriy san'at, adabiyot, ona tili, matematika, tarix, pedagogika, psixologiya, bolalar fiziologiyasi, vokal, ritmika kabilar musiqa darsini hayoti bilan bog'lashga, mazmunli va qiziqarli bo'lishiga yordam beradi.

Musiqa o'qitish metodikasi pedagogika fani sifatida tajribada sinalgan ishlarni nazariy qismlarini umumlashtirib, amaliyotda samarali natija bergen o'qitish metodlarini o'zida mujassamlashtiradi. Musiqa o'qitish metodikasi asosan pedagogika, psixologiya, estetika va san'atshunoslikning tadqiqot natijalariga asoslanadi. Metodika ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchining o'quvchilar bilan ishslash usullarining mazmunini anglatadi. Shu bilan birga o'qituvchidan nafaqat kasbiy malaka, balki musiqiy iste'dod va qobiliyatlar mavjud bo'lishini ham talab qiladi.



## Musiqa xonasi

Hozirgi kunda musiqqa o'qitish metodikasi birdaniga shakllangan fan emas, balki, bunga qadar ijodiy va murakkab taraqqiyot yo'lini bosib o'tgan. Respublikamizda musiqqa o'qitish metodikasini shakllantirishda ko'plab olimlar, metodistlar, tajribali o'qituvchilarning izlanishlarining ahamiyati kattadir. Musiqqa o'qitish metodikasi bo'lg'usi musiqqa o'qituvchilari va tarbiyachilarini pedagogika faoliyatiga tayyorlash bilan ularni dars jarayonini tashkil etishning samarali metod va usullari bilan qurollantiradi.

Umumta'limga muktabalarida, xususan boshlang'ich (I - IV) sinflarda musiqqa ta'limi oldida turgan eng muhim vazifalar quyidagilarni o'z ichiga oladi.

- o'quvchilarni musiqiy qobiliyatini – musiqiy uquvi, ritmni his qilish tuyg'usini, diqqatini, xotirasi, nutqini o'stirish;

- o'quvchilarni milliy musiqamizga, ona vatanimizga, uning tarixi, tili, urf – odatlari, milliy qadriyatlariga muhabbat ruhida kamol toptirishni;

- hayotda voqyelikni estetik idrok etish, go'zallikni his etish, badiiy barkamol va sayoz asarlarni farqlashga, mushohada qilish, o'z fikrlarini bildiraolish malakalarini hosil qilishni;

- musiqani hayotbaxsh ta'sirida mehnatga, o'qishga, hayotga, o'z – o'zini va atrofdagilarni hurmat qilish, o'zgalar mehnatini qadrlashga o'rgatish:

Boshlang'ich ta'lim uchun davlat Ta'lim Standartlari asosida barcha fanlar qatori musiqa fani uchun ham milliy negizda musiqa fani dasturlari va shu asosda darsliklar yaratilid. Ular mazmunida eng avvalo musiqa ta'limida milliy musiqa merosimizdan keng va unumli foydalanish, ommaviy xalq kuy-qo'shiqlari, lapar, yalla, dostonchilik ijodi va bugungi zamonaviy musiqaga yetakchi mavqye berilgan. Boshlang'ich sinflar bo'yicha o'quv dasturining bosh mavzusi "Musiqa va hayot" deb nomlanadi va yil, chorak mavzulari ana shu mavzu tarkibida uyg'un mujassamlashadi.



## Dars jarayoni

O'quvchilarni san'atning sehrli olamiga olib kirish, ularda musiqa san'atiga ongli munosabatni shakllantirish, musiqani tinglash, qo'shiq kuylash qobiliyatlarini o'stirish bu murakkab pedagogik jarayonda musiqa o'qituvchilaridan yuksak kasbiy va pedagogik mahoratni talab qiladi. Musiqa ta'limi va tarbiyasi oldiga qo'yilayotgan maqsad va vazifalarni muvoffaqiyati uni boshlang'ich sinflarda qay darajada uyushtirilganligi va tashkil etilganligiga bog'liqdir. Chunki, bu bosqichda musiqiy ta'limning poydevori qo'yiladi.

Bu jarayonda ayniqsa, o'qituvchining musiqa o'qitish metodikasidan tayyorgarligi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. O'qituvchi mashg'ulotlar jarayonida o'quvchilarni musiqa tinglashga, qo'shiq kuylashga, musiqa savodi bo'yicha eng muhim qonun qoidalarni o'zlashtirishlariga e'tibor bermog'i lozim. O'qituvchi har bir darsning va darsda qo'llaniladigan faoliyatlarni o'quvchilar tomonidan ko'tarinki ruhda, qiziqish va ishtiyoq bilan qabul qilinishiga erishishi zarur. Buning uchun uning kichik yoshdagi (I – IV -sinf) o'quvchilarni psixologik, fiziologik xususiyatlarini va individual qiziqish, qobiliyat va imkoniyatlarini yaxshi bilishi talab etiladi. Bolalarni qiziqishi, diqqati va o'yinga moyillik kabi xususiyatlariga ko'ra dars faoliyatturlarini tez-tez almashtirib turish, darsda o'yin, raqs, ritmik jo'r bo'lish, rebus, viktorina, konsert, bolalar cholg'u asboblarida ijro etish kabi turlardan unumli foydalanmog'i zarur.

Shu bois musiqa o'qituvchisi boshlang'ich sinflarda musiqa darslarini besh faoliyat asosida tashkil etish, ularni qiziqarli va samarali kechishiga qanchalik darajada erishaolsa, bu o'quvchilarni musiqiy tafakkuri, dunyoqarashi va madaniyatini samarali tarzda shakllanishiga olib keladi. Shu o'rinda mazkur faoliyatlarga qisqacha to'xtalib o'tamiz:

1. Musiqa tinglash faoliyatida o'quvchilarda musiqiy idrok, musiqiy dunyoqarash va musiqiy madaniyat shakllanadi. Bu faoliyatda o'quvchilar musiqa tinglar ekanlar bevosita uni idrok eta boshlaydilar. Ya'ni musiqaning xarkateri, unda ifodalangan obrazlarni his eta boradilar. Bu esa ularning musiqiy idroklarini o'sishiga ijobjiy ta'sir ko'rsatadi. Musiqa tinglash, musiqa darslarining asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi, chunki o'quvchilarni musiqiy madaniyati, dunyoqarashini shakllantirish asosan ushbu faoliyat mazmunida amalga oshiriladi. Qolaversa tinglash barcha faoliyatlarda ham ishtirok etadi. Xor bo'lib kuylashda avval asar tinglanadi, musiqa savodi faoliyatida ham nazariy qoidalar amalda ijro etish va tinglash bilan o'zlashtiriladi.



Musiqvaviy – nazariy bilim va malakalar avvalo tinglanadi va shundan so'ng amaliy jarayonda kuylash, athlil qilish, musiqa ifoda vositalarini qo'llanish xolatlari kuzatiladi.

Darsda tinglanadigan har bir musiqiy asar, badiiy – g'oyaviy mazmuni jihatdan yil chorak mavzularidagi nazariy ma'lumotlar, ijodkorlar hayot – faoliyati, amaliy ijrochilikka oid ko'nikma va malakalar hosil qilishga

yo'naltiriladi. Bu jarayonda musiqiy faoliyatlar uyg'unligi va uzviyiliq integrasiyalashuvi natijasida ilmiylik, izchillik tamoyillariga amal qiladi.

Musiqa tinglash faoliyatida bir necha bosqichlar ketma – ketligida amalga oshiriladi:

1. O'quvchilar e'tibori tinglanadigan musiqa asariga jalg qilinadi, asar nomi, mualliflari, asarning g'oyaviy – badiiy mazmuni, janri, o'lchovi, xarakteri haqida o'qituvchining kirish so'zi orqali bayon qilinadi.

2. Taqdim etilgan asar o'qituvchi ijrosida (imkon darajada) yoki magnit tasmasi, audio, video yozuvlar orqali diqqat bilan tinglanadi.

3. Asar suhbat, tushuntirish, uqtirish, munozara, savol – javob kabi maqbul usullar yordamida badiiy – g'oyaviy, nazariy, vokal – xor, cholg'u ijrochiligi nuqtaiy – nazaridan tahlil qilinadi.

4. Asar qayta yaxlit holda tinglanadi va asar haqida o'quvchilarni umumiy taassurotlari, tushunchalari aniqlanadi, yakuniy suhbat o'tkaziladi.

2. Qo'shiq kuylash faoliyatida amaliy ijrochilik, vokal xor malakalari, qobiliyatları rivojlanadi. Bu faoliyatda ular musiqani emosional ta'siri bilan birga, qo'shiqlar matnida ifodalangan yuksak g'oyaviy – badiiy mazmundan estetik zavq oladilar, musiqiy asarga taalluqli bo'lган barcha ma'lumotlarni o'zlashtirib boradilar. Bu jarayonda o'quvchilarni musiqiy dunyoqarashi va didi shakllanadi.

Qo'shiq kuylash faoliyatida o'quvchilarni faqat qo'shiq o'rganish va xor bo'lib kuylashlarini emas, shu faoliyatda nota savodxonligi, vokal – xor malakalarini rivojlantirish maqsadlarini ham ko'zda tutadi. Bunda o'quvchilarni kuylashga qiziqtirish, har bir mashq, qo'shiq, vokal – xor talablari darajasida bo'lishligiga asosiy e'tibor qaratiladi. Musiqa madaniyati

darslarida qo'shiq o'rgatish bir necha bosqichlar ketma – ketligiga va yaxlit mashg'ulot jarayonida amalga oshiriladi:

## AU DEGANDA TOVUSH PASTDAN YUQORIGA CHIQADI.

### TOVUSHLARNI TO'G'RI TALAFFUZ QILISHNI O'RGANAMIZ



# A



# U



# O



# I



# Ye



1. O'quvchilar diqqati qo'shiq nomiga jalg qilinadi.

2. Qo'shiq haqida o'qituvchining kirish so'zi – asar mualliflari (kuy va she'riy matn mualliflari), asarning g'oyaviy – badiiy mazmuni, qanday jamoa uchun yozilganligi, janri, xarakteri, ijrochilikka xos xususiyatlari (xalq, bastakorlik, kompazitorlik) haqida qisqacha suhbat, hikoya qilinadi.

3.Qo'shiqni ladi, ifoda vositalari, shakli, tuzilishi tushuntiriladi.

4. qo'shiq musiqiy jumlalarga bo'lib o'rganiladi. Bunda asarni o'qituvchi ovoziga taqlid qilib kuylash, to'g'ri nafas olish, uni sarflash, tovush hosil qilish, ohangni yo'llash, jumlanı oxirigacha yetkazish, ijroni boshlash, ijroni davom ettirish, ijroni tugallash, "auf takt", "diqqat", kabilar haqidagi tushuntirishlar, amaliy ko'rsatib, ijro etib berish orqali o'quvchilarda zarur ko'nikma va malakalar hosil qilinadi.

5. Qo'shiq ma'lum darajada o'rganilib bo'lingach, uning badiiy ijrosi ustida ishlaniladi. Bunda asar tempi, dinamik belgilar, yoddan kuylash, sof entonasiya, so'z talaffo'zi, soz, ansambllik, dirijyorlik ijrolariga muvofiq kuylashga a'lovida e'tibor qaratilmoqda.

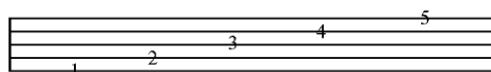
3. Musiqa savodi faoliyatida o'quvchilar musiqani yaratilish tarixi, uni kim yaratadi, kim tinglaydi, kim ijro etadi, kuy nima, shuningdek, musiqani ifoda vositalari – ritm, metr, temp, registr, lad, nota yo'li, nota yozuvi – cho'zimlari, belgilari, balandligi, musiqa ijodkorlari, ijrochilari haqidagi bilimlarga ega bo'lishadi. Musiqani ongli , savodli o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Musiqa savodi faoliyatining asosiy negizi va pedagogik maqsadi darslik va dasturda berilgan yil va chorak mavzulari bo'yicha kuylashga, tinglashga doir asarlarni savodli tahlil qilish orqali amalga oshiriladi. Bu faoliyatda o'quvchilar musiqani nota yozuviga qarab, savodli, tushunib kuylashga o'rganib boradilar.

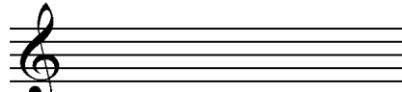
Musiqa darslarida musiqiy savodxonlik faoliyati quyidagi bosqichlar tizimida amalga oshiriladi:Bolalar diqqati asosan musiqani ifoda vositalari, nota, uning yozilishi, sanalishi, cho'zimlari, nota chizig'i, kalit belgilari, o'lchovlar, kalit oldi belgilari, alterasiya belgilari, kuy, registr, temp, ritmlarni amlaiy kuylash orqali mustahkamlash.

### **NOTA YO'LISI. NOTALARING YOZILISHI VA NOMLANISHI**

Musiqa tovushlari nota bilan yoziladi. Notalar yoziladigan beshta chiziqqa NOTA YO'LISI deyiladi.



Nota yo'lining boshiga SKRIPKA KALITI qo'yiladi.

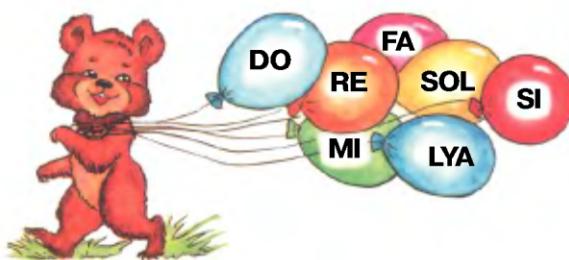
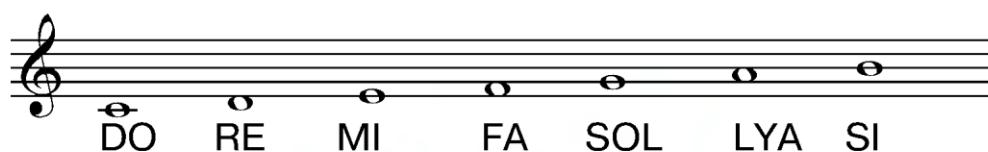


SKRIPKA KALITI sol kaliti ham deyiladi. U nota yo'lining ikkinchi chizig'ini o'rab olganligi uchun shu chiziqqa yoziladigan nota ham SOL NOTASI deb ataladi.



#### **SOL NOTASI**

Musiqada yetta nota bo'lib, ular nota yo'lining beshta chizig'iga joylashadi va quyida gicha nomlanadi:



2. Ovoz sozlash va qo'shiq kuylash qoidalariga oid bilimlarni egallash.

## TOVUSHLAR YUQORI, PAST VA BIR TEKIS BALANDLIKDA BO'LADI.



3. Musiqa ijodkorlari “Kompazitor”. “ijrochi”, “tinglovchi” larni aniq ajrata bilish, mavzuning mazmuni va o’rganiladigan asarning ijrochilik an’analari (xalq kuy – qo’shiqlari, bastakorlik, kompazitorlik, zamonaviy, tarixiy, mahalliy uslublarga tegishliligi, mumtoz va maqom sirasiga mansubligi) haqidagi ma’lumotlar ushbu faoliyat negizida amalga oshadi.

4. Musiqa ostida ritmik harakat bajarish va bolalar cholg’u asboblarida jo’r bo’lish (musiqiy ijodkorlik) faoliyatida o’quvchilarda deyarli musiqiy psixologik xususiyatlarni barchasi shakllanadi. Chunki, bu faoliyatda ular o’zlari bevosita musiqiy asarga jo’r bo’ladilar. Avval ular musiqiy asarni tinglab ko’radilar, (musiqiy idrok) bu esa musiqaning ritmik ko’rinishini eslab qolishni (musiqiy xotira), qaysi asbobda jo’r bo’lsa yaxshi jaranglashini (musiqiy did), va tanlashni taqazo etadi.



Bolalar cholg’u asboblarida jo’r bo’lish eng qiziqarli mashg’ulot bo’lib, bolalar cholg’u asboblarining jonli tovushli o’yinchoqlar sifatida har bir o’quvchini qiziqtiradi. Bolalar cholg’u asboblarida jo’r bo’lish faoliyatida o’quvchilarda ijodkorlik va musiqiy o’quv qobiliyatları rivojlantiriladi.

Musiqa madaniyati darslarida bolalar asboblaridan foydalanish yaxshi natijalar berish bilan birga o'quvchilarni darsga intiluvchanligini, qiziqishini, musiqiy qobiliyatlarini rivojlantiradi. Musiqa darslarida qo'llaniladigan bolalar cholg'u asboblari ikki turga bo'linadi.

1. Kuychan cholg'ular.
2. Kuychan bo'lman (shovqinli) cholg'u asboblari – Kuychan cholg'u asboblarga metallafon, kselafon kiradi. Kuychan bo'lman cholg'u asboblariiga doira, oddiy cho'p qoshiqlar, kichik shaqildoqlar, barabanchalar, uchburchak kabilar kiradi. Bolalar cholg'u asboblarda jo'r bo'lish turli metodlar yordamida amalga oshiradi:
  1. Avval bolalar kuyni tinglab, chapak chalish, ritmik jo'r bo'lishlari.
  2. Musiqaga aniq ritmik jo'r bo'lishni aniq bajarganlar, cholg'u asboblariida jo'r bo'ladilar;
  3. Asta – sekinlik bilan, qobiliyati sust rivojlangan bolalar ham to'g'ri ijro etishga intilib, jo'r bo'lish ko'nikmalarini hosil qilib boradilar;
  4. Bolalar cholg'u asboblariida jo'r bo'lish, har gal, har xil cholg'u asboblariida bajariladi.;
  5. Sinf 2 guruhga bo'linadi. 1-guruh chapak va cholg'u sozlarida, 2 – guruh esa ovozda usul berish (bum-bak, baka – bum va hokozo) bilan amalga oshiriladi;
  6. Bolalar cholg'u asboblariida ritmik jo'r bo'lish grafik sxema, chizma, tasvirli ritmik tuzilmalarga qarab chalish ham o'quvchilar ijodkorligini faollashtiradi, musiqiy qobiliyatlarini har tomonlama rivojlantiradi.

5. Boshlang'ich sinflarda ritmik harakatlarni bajarish, o'quvchilarni ritmini his qilish bilan jismoniy rivojlantirish uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ovoz apparatlari nozik, diqqat e'tiborlari turg'un bo'limgan, serharakat, o'yinga moyil, xotirasi, nutqi to'liq rivojlanmaganligi sababli musiqa darslarida faoliyat turlari tez – tez almashinib turilishini taqazo etadi. Musiqaga mos raqs, o'yin harakatlarini bajarish, o'quvchilarning diqqatini jamlashda, xotiralarini mustahkamlashda yaxshi samara beradi. Dars davomida quyidagi harakat turlaridan foydalanish tavsiya etiladi:

## **YURISH MARSHI**

**F.Nazarov** musiqasi



- marsh musiqalariga qadam tashlash, yugurish, raqs elementlarini bajarish;
- mustaqil o'yinlar o'tkazish;
- musiqaning xarakteriga mos, turli qo'l va tana harakatlarini bajarish;

Ma'lumki, milliy musiqa madaniyatimizda raqs muhim o'rın tutadi va har bir bola qiziqadi. Raqs harakatlari musiqa darsida o'quvchilar faollashuvini oshiradi. Eng muhimi shundaki, raqs va ritmik harakatlar vositasida bolalarning musiqiy qobiliyati, ritm tuyg'usi shakllanadi. Har bir harakat turini o'qituvchi oldindan belgilaydi va o'zi aniq go'zal ifodali qilib ko'rsatib beradi. Har bir harakatni bajarishdan oldin unga doir musiqani mazmunini avval ongli ravishda tinglab yoki kuylab, so'ngra harakatlarbajarish yaxshi natija beradi.





Bolalar musiqali o'yinlarga ham juda qiziqadilar. Dars jarayonida bajarilgan har bir harakat turi o'quvchilarni xotirasini mustahkamlaydi, nutqini o'stiradi, jismoniy sog'lom bo'lishiga ko'maklashadi, diqqatni faol ushlab turishga yordam beradi. Musiqaga mos harakatlar bajarishni darsning har bir faoliyat turida qo'llash mumkin. Bundan maqsad o'quvchilarni musiqaga qiziqishlarini kuchaytirish, musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirish, dars faoliyatları uzviyligi va uzlusizligini ta'minlash, mantiqiy bir butunlikka erishishdan iboratdir. Bu o'rinda musiqa o'qituvchisi o'quvchilar qiziqish va qobiliyatlarini muntazam kuzatib borishi, faoliyatlarini dars mavzusi va maqsadidan kelib chiqib qo'llashi yaxshi natijalarga olib keladi.

Ko'rindiki, boshlang'ich sinflarda darslar mazkur besh faoliyatlar tizimida tashkil etiladi. Bu o'rinda eng muhimi darsda o'quvchilar o'zlashtirishi lozim bo'lgan tushuncha, bilim, ko'nikma va malakalarga muvofiq ravishlarda faoliatlardan foydalanish va pedagogik maqsadga to'laroq, samaraliroq erishishdir. Demak, boshlang'ich sinflarda musiqa darslarini o'ziga xos tashkiliy xususiyati, unda qo'llaniladigan har bir faoliyat

turi darsning ajralmas mantiqiy bir bo'lagi bo'lib, aniq pedagogik maqsadga qaratilmog'i lozim.

## **1.2. Musiqiy qobiliyatlar rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari.**

Musiqa bilan shug'ullanish va muayyan natijaga erishish insondan umumiy va maxsus qobiliyatlarning ma'lum bir majmuini (uyg'unligini) talab qiladi. Qobiliyat deganda insonni biror ijtimoiy faoliyat turini muvaffaqiyatli bajarishga layoqatini ifodalaydigan xususiyatlari tushuniladi.

Pedagogika fanida qobiliyat tushunchasiga – insonni kamol toptirish uning qobiliyatlarni rivojlantirishdir degan metodologik qoidaga amal qilgan holda ta'rif beriladi. Qobiliyat musiqiy faoliyat uchun eng muhim bo'lgan xususiyatlardandir. Chunki, endigina birinchi sinfga kelgan o'quvchilarni tabiiyki musiqiy eshituvi, qiziqishi, xotirasi, diqqati, ovoz imkoniyatlari, eng muhimi qobiliyatlari turli darajada bo'ladi. Musiqa darslarining eng asosiy faoliyatlaridagi pedagogik jarayon o'quvchilarni yaxlit qamrab olish, ularni amaliy ijrochilik layoqatlarini uyg'unlikda, ma'lum bir barqaror tinglik darajasida shakllantirishni taqazo etadi. Bu ayniqla qo'shiq kuylash faoliyatida yorqin namoyon bo'ladi. Kuylashda sof unisonga erishish, sozlanish, jo'rnavozlik qilish, ansambilikka erishish, turli murakkablikdagi asarlarni butun sinf jamoasini (xor) "bir butun organizm" tarzida ijro etishlariga erishish, o'quvchilarni musiqiy qobiliyatlarni maksimal darajada yaqinlashtirnish, vazifasini ko'ndalang qo'yadi. Musiqiy qobiliyati yaxshi rivojlanmagan bolalarni musiqiy uquvi "sust" bo'ladi. Bu esa musiqiy eshituv (slux) va musiqiy xotirasini sustlashuviga ham salbiy ta'sirini ko'rsatadi.

Shu sababli qobiliyatni shakllantirish va rivojlantirish uchun yashirin qobiliyatlarni yuzaga chiqarish uchun mumkin bo'lgan pedagogik faoliyatni tashkil etish zarur. Mashhur pedagog va psixologlar qobiliyatga inson shaxsining o'ziga xos xususiyati sifatida baho berishadi va uni ma'lum

faoliyatlar bilan bog'liq holda qaraydilar hamda tegishli faoliyatsiz umuman qobiliyat bo'lmasligi yoki rivojlanmasligi mumkin deb hisoblaydilar. Bu holni musiqa yo'nalishida ham yaqqol ko'rish mumkin. Ayrim o'quvchilarni musiqiy iqtidorlariga baho berganimizda (musiqiy o'quvi – eshitish, xotirasi, ijrochilik mahorati, o'z taassurotlarini ifodali qilib so'zlab berishi va hokozolar) "qobiliyatli" degan iborani qo'llaymiz. Ovozi tonga tushmaydigan (musiqiy eshituvi "sluxi" - sust), qo'shiq ohangini, aytim yo'lini tezda o'zlashtirmaydigan (musiqiy uquvi – xotirasi sust) hamda o'z fikrlarini mazmunli ifoda etaolmaydigan o'quvchilarga nisbatan "qobiliyatsiz" iborasini ishlatamiz. Qobiliyatilik va qobiliyatsizlik esa bola shaxsi shakllanishing juda ko'p psixologik va fiziologik omillariga bog'liqdir. Bunda irsiyat, oila muhiti, bola ulg'aygan atrof – muhit, ijtimoiy sharoitlar muhim o'rin tutadi. Inson umuman olganda butkul "qobiliyatsiz" bo'lishi mumkin emas. Har bir shaxs u yoki bu darajada qobiliyatga ega bo'ladi. Bu sifat har bir shaxsda turli darajada zohir bo'ladi. O'z qobiliyatini yaxshi namoyon etaolmaslik ham insonning psixologik holatini natijasi bilan bog'liqliq bo'lishi mumkin. (hayajonlanish, dovdrab qolish, o'ziga ishonmaslik kabi holatlar). Bunday vaziyatlarda o'qituvchi – pedagog bola shaxsini yashrin qobiliyatini yuzaga chiqarishga harakat qilmog'i lozim bo'ladi. Shaxsning yashirin qobiliyatlariga uning o'ziga xos xususiyatlari sifatida qaralganda bu xususiyatlar uning yanada kamol topishiga, ya'ni musiqiy qobiliyatini rivojlanishiga asos bo'ladi.

Musiqa mashg'ulotlari bola shaxsining psixik faoliyati namoyon bo'lishining o'ziga xos shakllaridan biri ekanligi sababli musiqa pedagogikasi umumiyligi pedagogika hamda fiziologiya fanlarining ilmiy yutuqlari va xulosalariga tayangan holda ish tutmoqni ma'qul topadi.

Ta’lim bilan rivojlanish o’rtasidagi bog’liqlik murakkab bo’lib, o’quvchilar ma’lum bir faoliyatdagi (musiqiy) kerakli malaka, ko’nikmalarini u yoki bu elementlarini o’zlashtirish ularni qobiliyatlari darajasini darrov oshirib qolmaydi. Qobiliyatlarni rivojlanishi o’qituvchining ta’lim jarayonini qanday boshqarish, tashkil etishiga, qolaversa har bir bolani individual o’rganib, shunga ko’ra ularga pedagogik yondashuvlariga bog’liq bo’ladi. Ko’pincha musiqiy qobiliyatlarni rivojlantiraolmaydigan, hatto, ularni rivojlanishiga to’sqinlik qiladigan saviyadagi darslar olib boriladi. Bu ko’pincha musiqa pedagogikasi va metodikasidan yetarli bilim va malakaga, tajribaga ega bo’lмаган о’qituvchilarda kuzatiladi. Ta’lim jarayonida bolani musiqiy qobiliyatlarini o’sishiga yordam beradigan ish shakllari, usul va vositalarni tanlash, ularni mahorat bilan qo’llash uchun bola shaxsining individual xususiyatlarini yaxshi o’rganish, bilish kerak.

Ma’lumki, musiqiy qobiliyatlar barvaqt, ko’pincha bolalar musiqa bilan maqsadga muvofiq ravishda shug’ullanishni boshlashdan ancha ilgari yuzaga keladi. Shunga asosan bolalarmi musiqa bilan shug’ullanish jarayonida “qobiliyatli” va “qobiliyatsiz” deb farqlanadi. Lekin, ayrim olimlarning tadqiqotlari va tajriba ishlari to’g’ri yo’lga qo’yilgan ta’lim jarayonida insonda bo’lмаган qobiliyatlarni ham rivojlantirish mumkin ekanligi dalillangan. Shunga ko’ra biz har bir bola musiqa bilan shug’ullanishi lozim, binobarin musiqiy qobiliyatni faqat musiqa mashg’ulotlarining maqsadga muvofiq va izchil tizimi orqali shakllantirish va rivojlantirish mumkin deb hisoblashga haqlimiz.

Umumta’lim maktablarining boshlang’ich sinf musiqa darslarida ayrim musiqiy uquvi, ya’ni, “qobiliyati” sust o’quvchilarni musiqiy qobiliyatini rivojlantirish uchun ularni avvalo yaxshi o’rganish lozim. Bu bolada ko’pincha qo’shiq kuylash, bolalar cholg’u asboblarida chalish, musiqaga

ritmik jo'r bo'lish, musiqaga mos harakatlar bajarish jarayonida namoyon bo'ladi.

Musiqiy qobiliyatlari muammosini tahlil qilishda avvalo, ular o'zaro bog'liq, bir – biridan ajralmagan holda mavjud bo'lmaydigan sifatlarni keng majmusidan iboratligini aytish lozim. Musiqiy qobiliyatlarga musiqani anglash, tasavvur etish, musiqani tinglay olish, muayyan badiiy mazmunni ko'z oldiga keltirish, kuylashda tovushni aniq intonasiya qilish, ritmni his qilish va maxsus ijrochilik bilan bog'liq xususiyatlar kiradi. Bu xususiyatlarni birortasi ta'lim jarayonida "passiv" namoyon bo'lar ekan, bu bolani o'z qobiliyatini yaxshi namoyon qilaolmaganligi yoki shu yo'nalishda "qobiliyati" rivojlanmaganligidan dalolat beradi. Shunday hollarda musiqa o'qituvchisi har bir bolani musiqiy qobiliyatlarini yaxshi o'rganib borishi, ulardagi o'zgarishlarni maxsus daftarchaga qayd etib borishi lozim bo'ladi. Musiqa darslarida o'quvchilarni musiqa tinglashga, qo'shiq kuylashga, ritmik va raqs harakatlarini bajarish, musiqa cholg'u asboblarida chalishga o'rgatish ularni musiqiy qobiliyatları kuzatiladi. Shunga ko'ra bolalar bilan individual yoki ularni turli darajadagi guruhlarga bo'lib ish olib borish samarali ish shakllaridan hisoblanadi.

Tabiatan berilgan nasliy qobiliyatni inkor etmagan holda shuni aytish joizki,xar bir jismonan sog'lom bolada musiqiy idrok, musiqiy eshitish, ijrochilik qobiliyatini shakllantirish mumkin. Bu jarayonda bolaning nasliy yoki tabiiy qobiliyati emas, o'qituvchining kasbiy mahorati, darsda qo'llaydigan metodikasi muhim ahamiyat kasb etadi. Albatta, bir xil sharoitda, masalan, musiqa darslarida bir sinfda, bir o'qituvchida ta'lim – tarbiya olayotgan o'quvchilarning o'zlashtirish darjasini har xil bo'ladi. Shuning uchun insonni xarakteri, psixologik, fiziologik imkoniyatlari, qiziqishlarining shakllanish jarayoni juda murakkabdir. Pedagogika fani shu

tufayli musiqa o'qituvchilaridan har bir o'quvchining individual xususiyatlarini, musiqiy eshituvi, xotirasi, amaliy ijrochilik xususiyatlarini o'rganib borish, har bir darsda ularni hisobga olgan holda mashg'ulotlarni tashkil etishni talab qiladi.

Bu musiqa darslarida alohida e'tiborga molik, chunki, musiqa mashg'ulotlarining sifat darajasi o'quvchilarni jamoaviy ijrochilik jarayonida yaqqol namoyon bo'ladi.

Musiqiy qobiliyat o'quvchi – yoshlarning ko'proq musiqiy eshituvini rivojlanganligi bilan izohlanadi. Chunki, musiqiy eshituvi (sulxi) rivojlangan bolalarni musiqani idrok etish, xotirasida saqlab qolish layoqatlari shunga mos tarzda shakllanadi. Musiqiy eshitish qobiliyati absolyut va solishtirma bo'lib, absolyut eshitish, idrok, tasavvur, diqqat, hotira kabilalar bilan uyg'unlikda insonda tug'ma bo'lib, bunday qobiliyatga ega bo'lgan shaxs yoshtagidan musiqiy ohang, tonallik, usullarni tez va oson ilg'ab, qaytarib beraoladi.

Solishtirma qobiliyatga ega bo'lganlar esa asosan eshitgan musiqa asari tonalligini aniq, o'z ovozida aniqlay olmasliklari bilan ajralib turadi. Musiqa darslarida aksariyat hollarda eng qiyin malakalardan biri ham ayrim o'quvchilarda absolyut eshitish qobiliyatini yaxshi rivojlanmagani hisoblanadi. Bunday bolalar ayniqsa qo'shiq kuylash paytida o'qituvchiga jiddiy qiyinchiliklar tug'diradi. Ularni ovozini sozga, ansambllikka uyg'unlashmasligi (tonga tushmasligi) jamoaviy ijro sifatida salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Musiqli eshitish qobiliyati tashqi eshitish qobiliyati va ichki eshitish qobiliyatlardan iborat bo'lib, tashqi eshitish qobiliyatlari bu eshitgan musiqani qabul etish bo'lsa, ichki eshitish qobiliyati esa musiqani

eshitmasada, fikr yuritish, notani ko'rib, eshitganday musiqadan ta'sirlanish xususiyatiga egalikdir. Bu o'rinda musiqa o'qituvchisining vazifasi o'quvchi – bolalarning ichki eshitish qobiliyatini rivojlantirish uchun ish olib borishdan iborat bo'ladi. O'quvchini eng avvalo diqqat bilan musiqani tinglashga o'rgatish bu o'rinda eng samarali usullardan hisoblanadi.

Esda saqlash va ko'z oldiga keltirish, mustaqil holda ovozlarni (musiqiy tovushlarni) musiqiy obrazlarni his etish, tushunish, idrok etishga o'rgatish orqali musiqiy qobiliyatni rivojlanishiga erishish mumkin.

Maktabda o'quvchilarga qo'shiq o'rgatishga kirishishda birinchi navbatda musiqiy qobiliyati eng avvalo uni "musiqiy eshituvi"ni tekshirishdan boshlanadi.

Umumta'lim maktablari musiqa madaniyati darslarining jamoaviy ijrochilik jarayoni o'quvchilarni eng muhim musiqiy qobiliyatlaridan musiqiy eshituvni rivojlantirish eng o'tkir vazifalardan hisoblanadi. Chunki, musiqiy eshituv, asarni idrok etish, xotirada saqlab qolish, nazariy bilimlarni amaliyotda ifoda etish mana shu jarayonda yorqin namoyon bo'ladi.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, musiqiy qobiliyatlar majmuini (tinglash, kuylash, notaga qarab o'qish, eslab qolish, cholg'uchilik) o'quvchilarda shakllantirib borish musiqa sohasidagi barcha mutaxassislar uchun birdek zarur. Chunki, bu qobiliyatlarni yaxshi rivojlanmaganlik holatlarini ba'zan katta yoshdagilar, jumladan kolliej va oliy o'quv yurtlari talabalari orasida ham uchratish mumkin. Musiqa pedagogikasi va psixolog olimlarning ilmiy – tadqiqotlarida umuman qobiliyatsiz kishi bo'lmasligi, lekin, ayrim kishilarda ularni erta yoshdan yorqin namoyon bo'lishi (tug'ma iste'dod sifatida baholashda) yoki aksincha ayrimlarda ularni "sust" rivojlanishi haqida fikrlar bildirib o'tilgan. Bular juda murakkab psixologik

omillar bilan bog'liq bo'lib, ba'zan insonlar o'zida mavjud qobiliyatlarni ham ko'pchilik oldida. Shuningdek, dars jarayonida namoyon qilaolmaslik holatlari uchraydi. Bunga ba'zi insonlarda (o'quvchilarda) tortinchoqlik, ko'pchilikni oldida "sust" bosish, uyatchanlik, o'z-o'ziga ishonch hissini yaxshi rivojlanmaganligi kabilar sabab bo'ladi. Bunday vaziyatlarda musiqa o'qituvchilari pedagoglik bilan bir qatorda yuqori darajadagi psixolog – pedagog bo'lishi muhim ahamiyat kasb etadi. O'qituvchi har bir bolani doimiy ravishda individual tarzda sinchklab o'rganib borishi, ulardagi qobiliyatlarni aniqlash, ruyobga chiqarish, o'rinali usul va vositalarni qo'llab ish tutishi, o'quvchida avvalo o'z – o'ziga ishonch hissini tarbiyalash, uni rag'batlantirish, sahnaga, ko'pchilik oldiga takror va takror chiqarish muhim rol o'ynaydi. Musiqa mashg'ulotlarini pedagogik va metodik jihatdan to'g'ri tashkil qilinishi, uyuştirilishi, darslarni qiziqarli, turli metod, usul, ko'rgazmali va texnik vositalardan unumli foydalanib o'tkazish o'quvchilarda darsga qiziqishlarini oshishiga olib keladi. Qiziqish esa o'z navbatida bolalarda uni o'rganish, kuylash, nazariy va amaliy ijrochilik ko'nikma va malakalari yetarli darajada o'rganishga xoxish – istak, rag'batni kuchayishiga sabab bo'ladi. Aynan mana shu omillar ularning musiqiy qobiliyatlari shakllanishi jarayonini tezlashuviga ham samarali ta'sir ko'rsatadi.

O'qituvchi mana shulardan kelib chiqqan holda boshlang'ich sinflarda musiqa darslarini olib orar ekan, estetik tarbiyani mazmunli va samarali amalga oshirish maqsadida o'z oldiga quyidagi vazifalarni qo'y mog'i lozim.

1. Bolalarda musiqani sevish, unga havas va qiziqish uyg'otish;
2. O'quvchilarni qo'shiq kuylash ko'nikma va malakalarini, vokal – xor malakalarini tarbiyalash;
3. O'quvchilarni o'z ustida ishlash va ijodiy qobiliyatlarini o'stirish;

4. Qo'shiqlarni ta'sirchan va ifodali aytishga o'rgatish;
5. Musiqiy nazariy va amaliy bilim, ko'nikmalarni tobora boyitib borish;
6. Kuylash, tinglash jarayonida o'quvchilarning badiiy didlarini o'sishiga imkoniyat yaratish;
7. Musiqaga bo'lgan estetik hissiyotlari va ehtiyojlarini, u haqda fikr yuritish, baho berish qobiliyatlarini rivojlantirish:

Bu vazifalarni amalga oshirish o'quvchilarda kerakli bilim, ko'nikma, malakalarni shu bilan ularni musiqiy qobiliyatları rivojlanishiga samarali ta'sir etadi.

## **II.BOB: Musiqiy qobiliyati sust rivojlangan o'quvchilar bilan ishlashning pedagogik – psixologik shart – sharoitlari.**

### **2.1. Musiqiy qobiliyati sust rivojlangan bolalar bilan ishlashning shakl, usul va vositalari.**

Ishimizning oldingi bobida to'xtalib o'tganimizdek musiqa o'qitish metodikasi fani pedagogikaning tarkibiy bir bo'lagi sifatida umumiy pedagogikada mavjud bo'lgan hamda har bir fanning xususiyatidan kelib chiqqan holda vujudga kelgan, tajribada sinalgan o'qitishning samarali shakli, usul va vositalarini umumlashtiradi va ulardan amaliyotda foydalandi. Shu nuqtai – nazardan musiqa o'qitish metodikasi o'z vazifalarini amalga oshirishda pedagogika, psixologiya, estetika va san'atshunoslik kabi fanlarning ilmiy – tadqiqot natijalariga tayanadi. Musiqa o'qitish metodikasi ta'lim – tarbiya jarayonida o'quvchilar bilan ishlash usullarining mazmunini o'zida mujassamlashtiradi.

Musiqa o'qitish metodikasi vazifalarini amalga oshirishda bir qator tajribada sinalgan va keng ommalashgan metodlar bilan birlgilikda, musiqa ta'lim – tarbiyasini o'ziga xosligi jihatida yuzaga kelgan xususiy metodlar muhim o'rinni tutadi. Bir qator yetuk olimlarning ilmiy tadqiqotlarida musiqa o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari, musiqa o'qituvchisining kasb mahoratiga qo'yiladigan talablar, dars jarayonida qo'llaniladigan metodlar va ular orqali hal qilinadigan vazifalar ilmiy asosda ta'riflab berilgan. Bu o'rinda musiqa o'qitishning xususiy (optimal) metodlariga alohida to'xtalib o'tishni joiz deb bilamiz.

## 1. Darsni musiqiy umumlashtiruv metodi.

Bunda – o'qituvchi darsda hal qilinishi lozim bo'lgan maslalarni tizimlashtiradi.

- o'qituvchi va o'quvchi mavzuni o'rganishga erishishlari lozim bo'ladi.;

- darsning har bir komponenti (faoliyatlar) mazmunai uyg'unlashadi.

## 2. O'tilajak mavzularga oldindan “yugurib” bog'lanib o'tish va ilgari o'tilganlarga qaytish metodi.

- ilgari o'tilgan materiallardan foydalanib, yangi materialni o'zlashtirishga erishish, yoki hali o'tilmagan mavzuga oid qonun qoidalardan foydalanish;

## 3. Darsning emosional dramaturgiyasi metodi. O'qituvchi darsni qiziqarli uyushtirish, darsda o'quvchilar faol ishtirok etishi va emosional ta'sirchanlikka ega bo'lishi.

## 4. Darsni pedagogik kuzatish va bilimlarni baholash metodi.

- o'quvchilarni bilim va o'zlashtirishlarini nazorat qilib borish;

- bilim faoliyatini rag'batlantirish va tanbehlash:

Musiqa o'qitishda ushbu metodlar bilan birgalikda pedagogikaning umumiyligi metodlaridan ya'ni: - musiqa o'qitishning og'zaki metodlari (hikoya, suhbat, tushuntirish), - ko'rgazmali o'qitish metodlari, amaliy o'qitish metolari, o'yin metodlari, taqqoslash metodlari, musiqiy uquvi bo'sh bo'lgan bolalar bilan ishslash kabi metodlardan keng foydalaniladi. Biz ushbu bandda “musiqiy uquvi bo'sh

bo'lgan bolalar bilan ishslash metodi" ning mazmuni, mohiyati va qo'llanishiga batafsilroq to'xtalib o'tamiz:

Ma'lumki, boshlang'ich sinflarda musiqa ta'limi va tarbiyasining bosh vazifasi va asosiy maqsadi o'quvchilarni musiqa darslariga qiziqishlarini, musiqani diqqat bilan tinglash, asarlarni xarakterlarini (quvnoq, sho'x, raqsbop, marsh) his etish, kuy – qo'shiqni nima haqda ekanligini idrok etishga o'rgatishdan iborat bo'ladi. Musiqa darslarida qo'shiq kuylash eng yetakchi faoliyat bo'lib, darsning asosiy qismi (20-25 daqiqasi) ushbu faoliyatga bag'ishlanadi. Chunki, ushbu faoliyatda o'quvchilarni "jamoaviy ijrochilik" ka o'rgatish talab etiladi. "Jamoaviy ijro" chilik esa o'ziga xos murakkab psixologik va fiziologik xususiyatlar yaxlitligini, ya'ni o'quvchilarni umumiyligi bir "organizmga" birlashib, o'zaro sozlanib, ansambllik hosil qilib kuylashga erishishlarini taqazo etadi. Bu esa, aytishgagina oson bo'lib, amalda ko'pchilik (bir sinf) o'quvchilarni bir tekis, sof unisonda, sof intonasiya qilish, so'zlarni aniq, tushunarli talaffo'z qilish, o'qituvchi ovozi, musiqa cholg'usiga sozlanib kuylashlari juda qiyin va murakkab vokal – xor ishlarini talab qiladi. Musiqa amaliyotida bu bosqich juda jiddiy jarayon bo'lib, har qanday o'qituvchi ham mazkur faoliyatni muvaffaqiyatli tarzda tashkil etaolmasligi ko'p kuzatilgan. O'quvchilarni musiqiy qobiliyatlariga ko'ra ayrim o'quvchilarni ovozini tonga tushmasligi uning musiqiy eshitushi (sluxi) yaxshi rivojlanmaganligidan, musiqa kuyini yoki aytim yo'lini yaxshi eslab qololmasligi, tezda o'zlashtiraolmasligi, xotirasini sustligidan dalolat beradi. Bu o'rinda vokal tovush hosil qilish, o'z ijrosini o'zi sezib, kuzatib borish, qo'shiq ijrosida tempga, asar tonalligiga, o'qituvchi hamda sinfdoshlari ovoziga sozlanishi, nafas olish, uni sarflash toza intonasiyaga erishishda barcha o'quvchilar birdek bo'laolmasligi o'qituvchidan o'ziga xos pedagogik yondashuv va turli ish usullaridan foydalanib ish tutishni talab qiladi. Mana shunday ish tutishning eng maqbul

va samarali uslublaridan biri musiqa uquvi bo'sh bo'lgan (qobiliyati) o'quvchilar bilan dars jarayonida differinsal guruhlarga bo'lib va darsdan keyin vaqt ajratib yakka (individual) ish olib borish hisoblanadi.

Differinsial guruhlarga bo'lishda o'qituvchi eng avvalo bir necha mashg'ulotlar davomida o'quvchilarni musiqiy qobiliyatlarini diqqat bilan o'r ganib chiqishi lozim. Buning uchun maxsus daftар tutish unda har bir o'quvchining eng muhim musiqiy qobiliyati bilan bog'liq xususiyatlariiga ta'rif berib borilishi lozim bo'ladi. Bu xususiyatlarni eng muhimlari bizningcha quyidagilardir:

- o'quvchining musiqiy eshituvi (sluxi) qoniqarli, a'lo darajada, qoniqarsiz;
- ovozning tembiri, ovoz hosil qilishi – yaxshi, qoniqarli, qoniqarsiz;
- musiqiy xotirasi – a'lo darajada, yaxshi, qoniqarli, qoniqarsiz;
- ovoz tonga tushadi, har doim ham emas, tushmaydi.
- o'z ijrosini nazorat qiladi, boshqalarni musiqa eshituvi, yaxshi, qoniqarli, qoniqarsiz;
- diksiyasi, intonasiyasi – yaxshi, qoniqarli, qoniqarsiz;

Shundan so'ng ushbu xususiyatlarga ko'ra o'quvchilar uch guruhga ajratiladi.

1 – guruhga musiqiy eshituvi (sluxi) yaxshi rivojlangan, ya'ni o'qituvchi ovozi, musiqa sozi, o'rtoqlari ovoziga sozlanib (tonga, tonalikka) kuylaydigan, ovozi jarangli, musiqaga havasi baland o'quvchilar kiritiladi. O'qituvchi ushbu guruhdan ma'lum bir (3.4,5) o'quvchilarni o'ziga yordamchi qilib olishi ham mumkin.

2 – guruhga esa musiqiy qobiliyatları, ya’ni musiqiy eshituvı o’rtacha bo’lgan (juda yaxshi ham emas, juda yomon ham emas, bunday holat ba’zan o’quvchini ruhiy xususiyati bilan bog’liq bo’lishi va tizimli mashg’ulotlar jarayonida ijobiy tomonga o’zgarib ketishi mumkin), shuningdek, o’qituvchi ovoziga ergashib kuylay oladigan, o’qituvchi ko’rsatmalarini tezda bo’lmasa – da, tushunib kuylashga harakat qiladigan o’quvchilar kiritiladi.

3- guruhga esa ovozi tonga tushmaydigan (musiqiy eshituvı (sluxi) sust rivojlangan), musiqani yaxshi idrok etaolmaydigan, musiqiy xotirasi ham yaxshi bo’lmagan, ovoz imkoniyatlaridan yaxshi foydalana bilmaydigan, tempni, ritmni, his qilaolmaydigan o’quvchilar kiritiladi.

Musiqa darslari jarayonida o’quvchilar mana shu uch guruh holida sinfda quyidagi tartibda joylashtiriladi (partalarga o’tkaziladi).

Birinchi guruh bolalari partalar joylashuviga ko’ra eng oxirgi qatorlarga joylashtiriladi.

Ikkinchi guruhga kiritilgan o’quvchilar – ya’ni musiqiy qobiliyati o’rtacha baholangan o’quvchilar eng oldingi qatorlarga joylashtiriladi.

Uchunchi guruhga mansub o’quvchilar – ya’ni, musiqiy uquvi, sulxi, xotirasi sust o’quvchilar sinfnинг o’rtasidagi qatordan joy olishadi.

Bunday joylashuv diffirensial guruhlari holidagi joylashuv bo’lib, birinchi qatordagi bolalar o’qituvchi ovozi, musiqa cholg’usini yaqindan eshitadilar. Ikkinchi qatordan joy olgan o’quvchilar (musiqiy qobiliyati bo’sh) o’zlaridan oldin turgan va ulardan keyinda joylashgan o’rtoqlarini ijrolarini eshitish, ularga ergashib kuylash imkoniyatiga ega bo’ladilar.

Mazkur usulbning ijobiy tomoni, birinchidan o’quvchidan “yaxshi” guruhga qo’shilish uchun intilish. O’z ustida ishlash, harakat qilishga rag’bat uyg’otadi va vaqtida u o’z niyatiga yetishishi mumkin bo’ladi. Ikkinchidan, o’z o’rtoqlari ijrosini eshitib kuylashlari uchun qulay vaziyat yaratiladi va bu

ularni eshitib kuylash, ergashib kuylash va o’z ijrolarini nazorat qilib borish ko’nikmalarini rivojlanishiga ijobiy ta’sir etadi.

Bunday uslubni o’quvchilarni ijrochilik ko’nikma va malakalari ma’lum bir xillik darajasiga yaqinlashgunga qadar, nafaqat birinchi, balki, ikkinchi, uchunchi va hatto to’rtinchi sinflarda ham qo’llash mumkin.

O’quvchilar bilan sinfdan tashqari faoliyatda individual ish olib borish o’qituvchining o’z kasbiga fidoiyligi, mas’ulligini belgilovchi fazilatdir. Haqiqiy pedagog musiqiy uquvi (qobiliyati yaxshi rivojlanmagan, yoki o’z iqtidorini yaxshi namoyon etaolmaydigan) bo’sh bolalar bilan yakka tartibda ish olib borishni o’zining burchi deb bilishi zarur. Chunki, ayrim bolalar musiqiy talablarni to’g’ri bajaraolmaslikdan ruhan qiynalishlari, musiqa darslaridan “bezib” qolishlari ham mumkin. O’qituvchi o’quvchi bilan individual ishlashdan oldin uning psixologiyasini, ijobiy va salbiy xislatlarini yaxshi o’rganib olishi lozim bo’ladi. Shunga ko’ra o’quvchiga to’g’ri maslahat berishi, kishi harakat qilsa, intilsa hamma narsaga erishishi mumkinligini yaxshilab tushuntirishi, uni yaxshi sifatlarini maqtashi, rag’batlantirib borishi va unda birinchi navbatda musiqa bilan mustaqil shug’ullanishga ishtiyoq uyg’otishi lozim bo’ladi. O’quvchi bilan olib boriladigan ta’limiy – tarbiyaviy ish har bir o’quvchi uchun alohida, uning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda olib borilmog’i, har mashg’ulotda o’quvchiga uy vazifasi, ya’ni mustaqil topshiriqlar berib, keyingi mashg’ulotlarda natijalar tahlil qilinib bormog’i shart. O’quvchini o’z ustida mustaqil ishlashga o’rgatish bu faoliyatda eng muhim jihat hisoblanadi. Ovozi tonga tushmaydigan o’quvchilar bilan fortepianoda “gamma” kuylash, oddiy xalq qo’shiqlarini ayrim bandlarini musiqa cholg’usida qayta – qayta ijro etish, o’qituvchiga taqlid qilib kuylash, birgalikda kuylash, musiqani diqqat bilan tinglash, solfedjiolash kabi usullar bilan olib borilishi mumkin.

Xotirasi sust o'quvchilar bilan tovushlarni aniqlash (eshitib aniqlash), raqsbop, sho'x, xalq kuylarini, ayrim qismlarini eshitish, "imitasiya" qilish, intervallar kuylash, taqqoslash kabi usullardan foydalangan holda ish olib borish samarali bo'ladi.

- Vokal tovush hosil qilish, yarim – yopiq ovozda kuylash, nafasni to'g'ri olish, meyorida sarflash bo'yicha ishlar bevosita o'qituvchining ko'rgazmaligi orqali, ya'ni "o'qituvchiga taqlid qilish" orqali tashkil qilinishi yaxshi natija beradi.

- O'quvchi ijrosini yozib olish, so'ngra o'ziga eshittirib, xatolarini birgalikda tahlil qilish va o'quvchi bilan individual ish olib borishning yaxshi usullaridan hisoblanadi.

Ko'rindiki, o'quvchilar bilan individual va ularni diffirensial guruhlarga bo'lib, sinfdan tashqari faoliyatda ish olib borishga umumiy holda ta'lim jarayonining tarkibiy qismi sifatida qarashni taqazo etadi.

Sinfdan va sinfdan tashqari faoliyatda o'quvchilar bilan olib boriladigan barcha ishlar o'quvchi shaxsining musiqani nazariy va amaliy jihatdan o'zlashtirishlari uchun sharoit yaratadi. Ma'lumki, pedagogika, shu jumladan musiqa pedagogikasi va metodikasi shaxsni tarbiyalash, uni maxsus ko'nikma va malakalarni rivojlantirishga bir – biridan ajralmas yagona jarayon sifatida qaraydi. Musiqa ta'limi jarayonida o'quvchi his etgan yuksak estetik kechinmalar bilan birga turli janrlardagi kuylarni tinglash, qo'shiqlar kuylash ijodiy jo'shqinlikni, diqqat va intizomni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu jarayonda o'quvchilarni musiqiy qobiliyat – iqtidorlari rivojlanadi, ularda asta – sekinlik bilan o'z musiqiy qobiliyatlarini ko'pchilik oldida (bayram konsertlari, ko'rik – tanlovlarda, madaniy – ommaviy

tadbirlarda) namoyin etish kayfiyati, istagini vujudga keltiradi. Shuning uchun ham har bir musiqachi pedagog ishining yosh avlodni muvaffaqiyatli o'qitish va kamol toptirish imkoniyatini yaratadigan hamda hozirgi muhim talablarga javob beradigan shakl, usul, vositalarni izlab topish zarur.

Biz shunday uslublardan birini jamoaviy ijrochilik jarayonida qo'llanilishi borasida o'z tajribalarimizga to'xtalib o'tamiz.

Musiqa o'qituvchisi birinchi sinfda ilk mashg'ulotlardan o'quvchini musiqa tovushlarini eshitib, unga o'z ovozini moslab, ya'ni tegishli tovush balandligini to'g'ri, aniq topib kuylay olish qobiliyatini sinab ko'radi. Agar o'quvchi tovush toniga tushaolmasa, falsh (noto'g'ri) kuylasa uni alohida ro'xatga kiritib qo'yish va mustaqil va individual ishslash rejasiga kiritib qo'yishi lozim. Bu o'rinda o'qituvchi o'quvchiga kamerton sotib olishni va o'zi bilan doimo birga olib yurishni va tez – tez ovozini shunga moslashtirib yurishini taklif qiladi. Vaqt o'tishi bilan LYa yoki DO tovushini kamertonsiz ham kuylaydigan bo'ladi. Bitta tovushni aniq balandligini ichki hissyot bilan toza eshitgan yoki kuylagan bola mazkur tovush yordamida, aniqrog'i shu tovushga asoslanib boshqa tovushlarni ham topa oladi yoki ijro qilinayotgan asarning tonligida bemalol kuylash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Undan keyingi jarayonlarda o'quvchilarni ichki eshitish yordamida bir ovoz yoki qo'shiqni bir ovoz partiyasi kuyini takror – takror eshitib borishni yo'lga qo'yish kerak. Qo'shiqni mazmuni va mavzusidan kelib chiqqan holda, qaysi joyda baland va qaysi joyda ichki ovozda kuylash o'quvchining malakasiga bog'liq bo'ladi. Albatta bu malaka uzlucksiz va tinimsiz mashqlar evaziga oshiriladi. Ohangning, yoki tovushning aniq, toza kuylanayotganligini birinchi bosqichlarda cholg'u sozi yordamida tekshirib boriladi.

Boshlang'ich sinfning keyingi bosqichlarida ushbu jarayon murakkablashtirilib boriladi, ammo ish uslubi o'zgarmaydi. Masalan, o'qituvchi 2 – ovozni kuylaydi, o'quvchi esa fortepiano yoki o'zbek xalq cholg'usi jo'rligida 1 – ovozni kuylaydi. O'quvchi bir o'zi cholg'u jo'rligida birinchi ovozni kuylaydi. O'qituvchi cholg'u sozida asarning ma'lum qismini chalib beradi, o'quvchi uni so'zlari bilan nota yozuviga qarab, kuylaydi. O'qituvchi asarning ma'lum qismini tonini eshittiradi, o'quvchi esa o'sha bo'lakni cholg'u jo'rldigisiz kuylaydi. O'qituvchi asarni cholg'uda ikkinchi ovozini chaladi, o'quvchi birinchi ovozni kuylaydi, 4 – sinfga borganda ushbu mashqlar yanada murakkablashadi. Ya'ni o'qituvchi asar kuyini milliy cholg'uda (bir ovoz, unisonda) chaladi, o'quvchi ikkinchi ovozni erkin kuylashga hg'arakat qiladi. O'quvchilarda jo'rsiz (acapella) kuylash malakalari rivojlanadi.

Qo'shiq kuylashda tovushlarni eshitish, o'qituvchi ovoziga ergashib kuylash, o'rtoqlarini ijrosini eshitish, ansambllikni his etish eng muhim omillardan hisoblanadi. O'qituvchi o'quvchilarda mana shunday ko'nikmalarni qaror topishiga harakat qilgan holda mashqlar tanlashi va jamoaviy kuylash jarayonida ulardan maqsadli ravishda foydalanib borishiga to'g'ri keladi. O'quvchilar bilang ishlash jarayonida oldin qabul qilingan taassurotlar, hosil qilingan ko'nikma va malakalar asosan xotira tafakkur yordamidla musiqa tovushlarini va obrazlarini ichki va xayolan tasavvur qilish, his qila olishi bilan belgilanadi. Bular o'z navbatida ichki eshitishning natijasi bo'lib, ichki eshitish qobiliyatiga ega bo'lgan o'quvchilar ilgari eshitgan tovush yoki notani xotirasida saqlab qoladi. U asarning garmoniyasini, alohida ovozlar, cholg'u tovushlari tembirini xayolan tasavvur qiladi. Bularning barchasi oxir – oqibatda o'z yo'lida musiqiy xotira, diqqat, musiqiy did va qobiliyatlar majmuuni rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq holda kechadi. Musiqa darslarida o'qish jarayonining

asosiy maqsadlaridan biri yoki boshqacha qilib aytganda shunday tovush “tasavvuri” ni yaratish kerakki, qo’shiq ijrosi, lad tonalligi, kuy xarakterini aniqlab, his etib kuylashiga zamin yaratsin.

Musiqa tovushini yoki musiqiy asarni yaxlit holda ichki eshitish qobiliyati musiqachining shakllanishida muhim o’rin tutadi. Uni rivojlantirish uchun o’qituvchi oddiylikdan, murakkablikka pog’onama – pog’ona, doimiy ravishda ish olib borishi lozim. Ichki eshitish qobiliyati faqatgina muntazam mashqlar ustida ishlash yo’li bilan rivojlanadi va mustahkamlanadi.

Xuddi shuningdek o’quvchining musiqani g’oyaviy – badiiy mazmunini anglash, uning badiiy obrazlar mohiyatini tushunish, va u haqda o’z tushunchalarini ifoda etish. Asarlarni badiiy va nazariy tahlil qilish, asarni baholash, yengil – yelpi asar bilan mukammal badiylikka esa asarni farqlash kabi qobiliyatlarni rivojlantirishda ham o’qituvchi shu kabi ish usullardan muvofiqlarini tanlab foydalanish mumkin.

O’quvchilarni tashqi eshitish qobiliyatini rivojlantirish uchun quyidagi bir qancha mashqlar tavsiya etiladi:

1. O’quvchilar diqqati bir tovushga qaratiladi. Fortepiano yoki cholg’u sozida birinchi oktavaning bir tovushi – da, re, mi, fa, sol, lya, si chalinadi. O’quvchiga tovushni diqqat bilan tinglash uqtiriladi. Tovushni o’qituvchi nota nomi, biror bir so’z bo’g’ini bilan kuylaydi. So’ngra o’quvchini o’zi bilan kuylashga taklif etiladi. Bu mashq bir necha bor takrorlanadi. Shuningdek, birinchi marta shunday usulda boshqa tovushlarni tinglab o’rgatish amalga oshiriladi. Bunday mashqlar natijasida diqqat bilan tinglangan tovush qulolqqa yaxshi singadi, o’quvchini xotirasiga o’rnashadi, eshitgan ovushni yaxshi tushunish qobiliyati rivojlanadi.

2. Aytib o'tilgan usulda ikki tovushni tinglab aniqlash, shu jarayonda major uch tovushligini minor uch tovushligini farq qilish, ajratish, farqlash hissyotlari rivojlantiriladi. Ikki tovushni eshitganda ularni ohangdoshligi, ya'ni "yoqimli", "yoqimsiz" eshitilishiga diqqat qaratiladi. Hosil qilingan ko'nikmalar umumlashtirilgan holda asta – sekinlik bilan musiqiy qobiliyatni rivojlanishiga samarali ta'sir etadi.

3. Keyingi bosqichlarda o'quvchilarni notaga qarab tovushini barqaror tonallikda muhim ushlab kuylashi, varaqdan o'qib kuylash qobiliyatlarini rivojlanishiga diqqat qaratiladi. Bu usul ko'proq yuqori sinflarda, 5 – 6 – 7 – sinflarda yanada yuqoriroq murakkablikda davom ettirilishi mumkin. Bunda ikki o'quvchi ikki ovozli qo'shiq yo'li (melodiya) ni kuylashi, yoki jo'rsiz (acapella) asarni ijro etishlari mumkin. O'quvchilar asarni ijro qilaturib, goh birinchi ovozni kuylaydi, goh ikkinchi ovozni va shu bilan birga goh baland ovozda kuylaydi, goh ichki ovoz bilan kuylaydi. Asarni kuylanayotgan paytida uning partiturasiga qarab, kuzatib tinglashning foydasini ham katta bo'ladi. Tinglab kuzatishni o'quvchi jamoa bo'lib kuylash faoliyatida bajarishi yanada yaxshi samara beradi. Chunki, asarni qism – qismlarga, frazalarga bo'lib-bo'lib bir necha marotaba qaytarib o'rganiladi. O'quvchi bunda aniqroq eshitish va eshitganini to'laroq tushunish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, musiqiy qobiliyatlarni rivojlanterish uchun uzluksiz mashq qilib borishi lozim. Shundagina ular har qanday musiqiy asarni bemalol ijro etaoladigan zarur malakalarni o'zlashtirish qobiliyatiga ega bo'ladilar.

## **2.2. Musiqiy qobiliyati sust o'quvchilar bilan ishlashda samaradorlikka erishish tizimi mohiyati.**

“Musiqa madaniyati” darslarini o’tilishida boshlang’ich sinf o’quvchilarini musiqiy qobiliyatlarini shakllantirish, ayniqsa musiqiy uquvi bo’sh bolalarni amaliy ijrochilik ko’nikma va malakalarini sinf kesimida “tenglashtirish” maqsadida olib boriladigan mashg’ulotlar dars va darsdan tashqari faoliyatlarda aniq maqsad va reja asosida tizimli olib borilgandagina kutilgan natijaga erishish imkonini beradi.

Bunga biz o’zimiz ishlayotgan va bizga yaqin bo’lgan bir necha maktab musiqa darslarini kuzatish va ushbu maktablarda uch oy davomida olib borgan tajriba sinov ishlarimiz jarayonida to’liq ishonch hosil qildik.

Tajriba – sinov ishlarimizni olib borish uchun samarqand shahar Xalq ta’limi bo’limiga qarashli, № 14 - sonli maktablar tanlandi, maktabning 4 – “A” va 4- “B” sinfi nazorat sinfi sifatida olindi. Tajriba – sinov ishlarini boshlashdan oldin ikkala sinfda o’tiladigan musiqa mashg’ulotlari, o’qituvchining darslarni dastur talablari asosida o’tishi, musiqiy faoliyatlarni tashkil etilishi, o’quvchilarning musiqa darslariga qiziqishlari, munosabatlari, bilim va malakalar darajalari har tomonlama o’rganilib chiqildi. Shundan so’ng o’quvchilarni diffirensial guruhlarga bo’lib hamda ular bilan individual tarzda ish olib borishning bolalar musiqiy qobiliyati, kuylash, vokal – xor malakalarini rivolanishi qay darajada ta’sir etishini aniqlash, o’quvchilarni musiqiy eshitish qobiliyati (ovozi tonga tushish, boshqalarni eshitib kuylashi, o’z ijrosini nazorat qilish) musiqiy xotirasi (musiqa aytish yo’lini tez o’zlashtirishi, yodda saqlab qolishi, interval,akkordlarni toza, sof intonasiya qilishi) shuningdek ovoz hosil qilish va ovoz tembirida yuz beradigan ijobiy o’zgarishlarni aniqlovchi mezonlar ishlab chiqildi. Bular:

- mashq, gamma va qo'shiq kuylashda ovozlarni sof unisonda jaranglashi;
- musiqani xarakterini his etib, dinamik belgilarga rioya etib, o'qituvchi ovozi, musiqa soziga ergashib kuylash;
- dirijyorlik ishoralariga muvofiq kuylashi, ritm – tempdan chiqib ketmasligi;
- o'qituvchi ko'rsatmalari va talablarini yodda saqlab qolishlari, asarni yoddan kuylay olishlari.

Tajriba – sinov ishlarimizni dastlabki bosqichida ushbu mezonlar asosida tanlangan ikkita sinf o'quvchilarini “jamoa bo'lib kuylash” faoliyatidagi o'zlashtirish ko'rsatkichlari bir necha darslarni kuzatish va ularni tahlil qilish bo'yicha chiqarilgan xulosalar asosida aniqlandi. Natijalar, umuman olganda quvonarli emas edi. O'quvchilar kuylayotganlarida musiqani yaxshi eshitmas, qichqirib kuylashar, dinamik belgilarga rioya etilmas, ayrim o'quvchilarni ovozi tonda turmas edi. Dars “rubob” cholg'usida jo'rnavozligida o'tilmaganligi bois, o'qituvchi ham chalib, ham dirijyorlik qilishga qiynalar, bolalar ovozini ham to'liq nazorat qilaolmas edi. Sinfdagagi o'quvchilarning 30 – 40% astoydil intilib kuylashga, o'qituvchi ko'rsatma va talablarini to'g'ri bajarishga harakat qilishar edi. Bu esa:

- umumta'lim mакtablarida musiqa darslarini o'tilishi standart talablari darajasida emasligini ko'rsatar edi.
- Musiqa darslari uchun haftada bir soatlik kutilgan natijaga erishish imkonini bermasligini, bir hafta davomida o'quvchilar darsda o'rganganlarini kelgusi darsgacha ko'pchilik qismini unutib qo'yishlariga to'g'ri kelayotganligini ko'rsatar edi.

Shuningdek, o'qituvchilarni ham musiqa o'qitish metodikasidan yetarli malaka va tajribaga ega emasliklari sezilib turar edi.

Shulardan kelib chiqqan holda tajribalarimizning asosiy (shakllantiruvchi) bosqichida tadqiqotimiz maqsadini amalga oshiruvchi vazifalarni bajarishga kirishdik.

## **2.3. Mavzu yuzasidan tajriba-kuzatuvlар tahlili.**

Tajriba sinfi sifatida olingen Samarqand shahardagi maktab (№ 14 - sonli mактаб 4- “A” sinfi) ning tanlangan sinfida o’quvchilarni diffirensial guruhlarga bo’lib, hamda musiqiy qobiliyatları nochor bolalar bilan individual mashg’ulotlar olib borishga kirishdik. Sinfdagı 9ta o’quvchini “musiqiy uquvi bo’sh” bolalar sifatida tanlab olindi va ular bilan kun ora har biri bilan 15 – 20 minutdan ovozlarini musiqaga tushurish, musiqa tovushlarini eshitish, eshitib kuylash, ritmni, tempni his qilish, dinamik ishoralarga rioya qilish, o’qituvchiga ergashib, (taqlid qilib) kuylash bo’yicha tizimli mashg’ulotlar olib borildi. Sinfda dars jarayonida o’quvchilarni diffirensial guruhlarga bo’lib, o’qituvchilarni kuylashlaridagi farqlarni, kamchiliklarni ko’rsatib, darsda faol qatnashgan talabalarni o’rnak qilib, hatto “qobiliyatli” o’quvchilarni “qobiliyati past” o’quvchilar bilan yonma – yon o’tkazib qo’yib mashg’ulotlar olib borildi.

Ishimizning ijobiy jihatlari va tizimli ravishda olib borilgan mashg’ulotlar tez orada o’z samarasini bera boshlaganligini quyidagi holatlarda ko’rishga muvaffaq bo’ldik:

1. O’quvchilarni darsga faolligi sezilarli darajada oshdi;
2. Musiqani diqqat bilan eshitish va musiqa sozi, o’qituvchi va o’rtoqlarining ovozlariga ergashib kuylashga harakatlari ancha kuchaydi.;
3. Ortiqcha qichqirib, tartibsiz kuylash holatlari keskin kamaydi.

3 oyga yaqin davom etgan shu yo’sindagi mashg’ulotlardan so’ng, biz qo’llagan uslublarni samaradorligini aniqlash uchun tajriba boshida va

oxiridagi ko'rsatkichlarni tajriba va nazorat guruhlaridagi farqli jihatlarni taqqoslab chiqdik.

Tajriba va nazorat guruhlaridagi pedagogik tajriba – sinov ishlarining natijalari jadvallar bo'yicha ifodalari quyidagicha bo'ldi:

### **1 – jadval**

### **tajriba boshida**

№	Sinflar	Jami o'quvchilar soni	Ko'rsatkich darajalar i			
			A'lo	yaxshi	Qon - li	Qon- siz
1	Nazorat sinfi	34	-	9	18	7
2	Tajriba sinfi	34	-	8	16	10
3	Jami:	68	-	17	34	17

### **2 – jadval**

### **tajriba oxirida**

№	Sinflar	Jami o'quvchilar soni	Ko'rsatkich darajalar i			
			A'lo	yaxshi	Qon - li	Qon- siz
1	Nazorat sinfi	34	-	8	20	6
2	Tajriba	34	3	16	13	2

	sinfı					
3	Jami:	68	3	24	33	8

2 – jadval ko’rsatkichlarini tahlil qiladigan bo’lsak, biz olib borgan ish uslubimiz, ya’ni metodikamiz muvaffaqiyatli bo’lganligi va samaradorlikka ega ekanligini ko’rsatadi. Jadvaldan ko’rinib turibdiki, nazorat guruhida deyarli o’zgarish (ijobiy tomonga) bo’lmagani holda, biz ish olib borgan tajriba guruhida, aksincha “a’lo” 3 ta, “yaxshi” lar 8 tadan 16 tagacha ko’payganligi (2 barovar) qoniqarlilar 16 tadan 13 tagacha kamayganini va eng muhimi “qoniqarsiz” lar, ya’ni “musiqiy uquvi”, “qobiliyati” qoniqarsiz baholashgan o’quvchilar soni 10 tadan 2 taga tushgani (8 taga kamaygan) biz olib borgan ishlarni behuda ketmaganligini, tadqiqotimiz maqsadini ijobiy yechim topganligini tasdiqladi. O’quvchilar bilan individual va ularni sinfdagi dars jarayonida diffirensial guruhlarga bo’lib ish olib borish musiqa ta’limida samaradorlikka ega ish uslubi bo’lib, ularni umumta’lim maktablari musiqa darslarida izchil ravishda qo’llash yaxshi natijalarga erishish imkonini berishi amaliy tajriba – sinov ishlari orqali isbotlandi.

## **U m u m i y x u l o s a l a r.**

Respublikamizda yosh avlod tarbiyasiga katta ahamiyat berayotganligi, eng avvalo ta’lim mazmunini modernizasiya qilish, uni yangi pedagogik texnologiyalar asosida takomillashtirish, ta’limni barcha bo’g’inlarida ta’lim – tarbiya ishlari uzviylici va uzluksizligini ta’minalash borasida keng ko’lamli vazifalarni amalga oshirishni taqazo etmoqda.

Ma’lumki, respublikamizdagi mavjud ta’lim tizimi sirasida umumiyligining o’rta ta’lim bo’g’ini eng muhim bosqich hisoblanadi. Bu bosqichda barcha fanlar qatori musiqa madaniyati fanini o’qitish ishlarini davr talablari darajasida doimiy ravishda takomillashtirib borishga ta’lim oldiga qo’yilayotgan ijtimoiy buyurtma sifatida qarash o’rinlidir. Zero, musiqa ta’limi jarayonida o’quvchi – yoshlarni badiiy – estetik va ma’naviy yetuk qilib tarbiyalashning keng imkoniyatlari mavjud.

Bugungi kunda musiqa ta’limiga ajratilgan o’quv soatlarini haftasiga bir soat hajmida bo’lishligi, dastur va darsliklardagi o’quv materiallarini to’liq o’zlashtirishida bir qator muammolarni keltirib chiqarayotganligi maktabda musiqa bo’yicha sinf va sinfdan tashqari ishlarni uzviy uyg’unlikda olib borish vazifasini ko’ndalang qo’ymoqda. Chunki, musiqa darslarida o’quvchilarni musiqiy qobiliyatlarini turli darajada rivojlanganligi musiqiy qobiliyati sust rivojlangan bolalar bilan qo’shimcha mashg’ulotlar

o'tkazishda bu jarayoni eng maqbul yo'l bo'lishini bizning pedagogik kuzatuvlarimiz ham tasdiqlaydi.

Musiqiy qobiliyatlar rivojlanishida shaxsni qanday muhitda o'sib – ulg'ayganligi, musiqa san'tiga bo'lgan qiziqish, to'g'ri tarbiya qolaversa irsiy xususiyatlar ham muhim o'rinni tutadi. Musiqiy qobiliyatni rivojlanganlik darajasi eng avvalo, o'quvchilarni musiqiy eshituvida (musiqiy sluxi) yaqqol namoyon bo'ladi.

Musiqiy eshituv qobiliyatini rivojlantirishda o'qituvchi musiqa o'qitish nazariyasi va amaliyotida mavjud ish tutish usullaridan o'z o'rnida va unumli foydalanishi, qunt bilan ish olib borishi kerak bo'ladi.

Biz o'zimizning ushbu tadqiqot borasida olib borgan ilmiy izlanishlarimiz natijalariga tayangan holda quyidagi xulosalarga keldik:

1. Asosiy vazifa o'quvchilarni ovozini tonga tushishi, asar tonalligiga ovozini sozlashi va musiqani eshitib, unga sozlanib kuylashga erishish;
2. jo'rovozlik qilishi, asar idrok qilishi, asar harakterini his qilib kuylashga erishish;
3. o'quvchilarni nazariy ma'lumotlarni tushunib, anglagan holda amalga tadbiq eta olish uquvi va ko'nikmasini shakllantirish;
4. musiqiy eshituv, xotira, asar mazmuni va mohiyatini to'g'ri anglash, tushunish va unga o'z munosabatini bildira olish malakalarini shakllantirib borish;
5. musiqiy qobiliyatlar o'zida quyidagi xususiyatlarni namoyon etadi:
  - musiqiy idrok, xotira, diqqat, tafakkur;

- musiqaning nazariy va amaliy ijrochilik tizimi, o'z – o'zini nazorat qilish, boshqalarni eshitish, xislatlarini tarbiyalash;
- o'quvchilarni badiiy yuksak ijod namunalari bilan nisbatan sayoz ijod namunalarini farqlashga o'rgatishga erishish;
- o'quvchilarni o'z ustida mustaqil ishlash ko'nikmalarini shakllantirish;
- nazorat ishlari olib borish va uygaz vazifalar berish.

6. musiqaga oid nazariy bilim va amaliy malakalar asosida o'quvchilarni musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirishga muntazamlik tamoyili asosida yondashish, o'quvchi bilan individual va mustaqil ishlash, amaliy mashqlarni doimiyligiga erishish bu jarayonni samaradorligiga erishishda muhim omillardan bo'lib xizmat qiladi.

## **Foydalanilgan adabiyotlar ruyxati.**

1. I. Karimov. Vatan sajdahoh kabi muqaddasdir. –Toshkent, - O'zbekiston. 1996 yil.
- 2.I.Karimov. Ma'naviy yuksalish yo'lida. - Toshkent, - O'zbekiston. 1996 yil.
3. I. Karimov. Milliy istiqlol mafkurasi xalq e'tiqodi va buyuk kelajakka ishonchdir. –Toshkent, - Fidokor gazetasi. 2003 yil.
4. I. Karimov. Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch. – T;- Ma'naviyat. – 2008 yil.

5. I. Karimov. Barkamol avlod orzusi. – Toshkent Davlat ilmiy nashriyoti; 2000 yil.

6. Milliy istiqlol g’oyasi: Asosiy tushuncha va tamoyillar. – Toshkent,- O’zbekiston, 2001 yil.

7. O’zbekiston Republikasi Konstitusiyasi. – Toshkent, -O’zbekiston,- 1992 yil.

8. O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida” gi qonuni va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”. Toshkent, -Ma’rifat gazetasi,- 1997 yil.

9. Umumiyl o’rtal ta’limning Davlat Ta’lim Standarti va o’quv dasturi. – Musiqa. - Ta’lim taraqqiyoti, maxsus 5-7-sonlar-1999 yil.

10. H. Nurmatov, N. Norxo’jayev. Musiqa alifbosi. 1-sinf darsligi. –T;- G’.G’ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti- matbaa ijodiyot uyi, 2009 yil.

11. H. Nurmatov, N. Norxo’jayev. Musiqa 2-sinf darsligi, -T;- G’.G’ulom nomidagi Adabiyot san’at nashriyoti- matbaa ijodiyot uyi, 2010 yil.

12. H. Nurmatov, N. Norxo’jayev. Musiqa 3-sinf darsligi, -T;- G’.G’ulom nomidagi Adabiyot san’at nashriyoti- matbaa ijodiyot uyi, 2010 yil.

13. O. Ibrohimov, O. Yo’ldoshev. Musiqa. 4-sinf uchun darslik. Toshkent.G’afur G’ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi,2008- yil.

14. Umumta’lim mакtablarida musiqa ta’limi va tarbiyasi Konsepsiysi. – T; XTV, 1995 yil.

15. A. Hasanov. Musiqa va tarbiya. –T;- Uqituvchi. – 1993 yil.

16. H. Nurmatov. Musiqa va estetik tarbiya. – Toshkent;- O’qituvchi-1992 yil.

17. Fitrat. O’zbek klassik musiqasi tarixi. – Toshkent, - Fan, 1993 yil.

18. G. Sharipova. Musiqa o’qitish metodikasi. (ma’ro’zalar matni). – TDPU-2004 yil.

19. Apraksina O.A. Metodika muzыkalnogo vospitaniye v shkole. –M;- Prosvesheniye, 1983 god.

20. I. Qudratov. Talabalar va bolalar ashula va xor jamoalarini tashkil etish va ular bilan ishlash metodikasi. – Toshkent, - Fan va texnologiyalar bosmaxonasi – 2006 yil.

21. I. Qudratov. N. Tolliboyev. Boshlang’ich sinf musiqa darslarida o’zbek xalq qo’shiqlarini o’rgatish. –T;- Fan, 2007 yil.

22. I.Qudratov. Talabalarni xalq qo’shiqlari vositasida estetik tarbiyalash. – Toshkent, FAN, 2009 yil.

23. I. Jabborov. O’zbek xalq etnografiyasi. –Toshkent, - O’qituvchi, 1994 yil.

24. Umumta’lim maktablarining 3-4 sinflarida musiqa o’qituvchi uslubiyati. (Boshlang’ich sinf o’quvchilari uchun qo’llanma)- Toshkent,- A. Navoiy nomidagi O’zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2007 yil.

25. E. Fayzullayev. Musiqiy xazinaning uch kaliti. “Xalq ta’limi” jurnali, 122-bet; -2006 yil.

## V. Internet saytlari

5.1.ZiyoNET

5.6. [www.pedagog.uz](http://www.pedagog.uz)

5.7. [www.edu.uz](http://www.edu.uz)

5.8. [www.dsni.uz](http://www.dsni.uz)

5.9. [www.bimm](http://www.bimm)